

Θρησκευτικές Συναθροίσεις

ΚΑΝΗ ΠΑΡΘΕΝΙΑ

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ**ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1**

Γενικά.....	σελ. 3
Ποια δικαιώματα συνθέτουν το δικαίωμα στις θρησκευτικές συναθροίσεις;.....	σελ. 3

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2-ΤΟ ΔΙΚΑΙΩΜΑ ΣΤΗ ΘΡΗΣΚΕΙΑ

Ιστορική αναδρομή.....	σελ. 4
Η έννοια της θρησκείας.....	σελ.5
Θρησκευτική ελευθερία-ανεξιθρησκία.....	σελ. 6
Το περιεχόμενο του Σ13	σελ.8
- Η θρησκευτική ελευθερία ως ατομικό δικαίωμα.....	σελ. 8
- Το αμυντικό περιεχόμενο της θρησκευτικής ελευθερίας.....	σελ. 8
- Το προστατευτικό περιεχόμενο της θρησκευτικής ελευθερίας	σελ.9
- Το διασφαλιστικό περιεχόμενο της θρησκευτικής ελευθερίας	σελ.9
- Η ελευθερία της θρησκευτικής συνείδησης και η ελευθερία της λατρείας.....	σελ 9
- Η ελευθερία της θρησκευτικής συνείδησης.....	σελ.10
- Συνείδηση και ελευθερία συνείδησης- εννοιολογικοί προσδιορισμοί.....	σελ.10
- Τα συνταγματικά θεμέλια της ελευθερίας της συνείδησης.....	σελ.11
- Η ελευθερία της λατρείας , η έννοια , το περιεχόμενο και οι προϋποθέσεις.....	σελ.16
Οι φορείς της θρησκευτικής ελευθερίας.....	σελ.17
Πεδίο ισχύος της θρησκευτικής ελευθερίας και ζητήματα τριτενέργειας της θρησκευτικής ελευθερίας.....	σελ.18
Οι οριοθετήσεις , οι περιορισμοί και οι προσβολές της θρησκευτικής ελευθερίας.....	σελ.21
Οι οριοθετήσεις του δικαιώματος.....	σελ.21
Οι περιορισμοί του δικαιώματος.....	σελ.18
Η προσβολή του δικαιώματος.....	σελ.21

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3-ΤΟ ΔΙΚΑΙΩΜΑ ΤΟΥ ΣΥΝΕΡΧΕΣΘΑΙ

Ιστορική διαδρομή	σελ.21
Η έννοια και τα είδη της συναθροίσεως.....	σελ.22
Τα επιμέρους στοιχεία της συναθροίσεως.....	σελ.26
Το περιεχόμενο της ελευθερίας των συναθροίσεων.....	σελ.28
- Το θετικό περιεχόμενο της ελευθερίας των συναθροίσεων.....	σελ.28

- Το αρνητικό και διασφαλιστικό περιεχόμενο της ελευθερίας των συναθροίσεων.....	σελ.29
Οι φορείς του δικαιώματος των συναθροίσεων.....	σελ.29
- Τα φυσικά πρόσωπα.....	σελ.29
- Τα νομικά πρόσωπα.....	σελ.30
Η τριτενέργεια του δικαιώματος των συναθροίσεων.....	σελ.31
Οι οριοθετήσεις του δικαιώματος των συναθροίσεων.....	σελ.32
Οι περιορισμοί του δικαιώματος της συνάθροισης.....	σελ.33
- Οι συνταγματικοί περιορισμοί.....	σελ.34
- Οι περιορισμοί που αναφέρονται στους φορείς.....	σελ.34
- Περιορισμοί καθιερούμενοι από τη διάταξη του άρθρου 5 παρ. 1 του Συντάγματος.....	σελ.34
- Απαγόρευση του δικαιώματος της συνάθροισης σε ορισμένα άτομα.....	σελ.34
- Νομοθετικοί περιορισμοί.....	σελ.36

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4-ΟΙ ΘΡΗΣΚΕΥΤΙΚΕΣ ΣΥΝΑΘΡΟΙΣΕΙΣ ΩΣ ΜΙΚΤΟ ΔΙΚΑΙΩΜΑ

Η σύνθετη προστατευτική λειτουργία των θεμελιωδών δικαιωμάτων: status mixtus.....	σελ.38
Η έννοια και τα είδη των θρησκευτικών συναθροίσεων.....	σελ.38
Οι φορείς και το περιεχόμενο του δικαιώματος.....	σελ.38
Το προστατευτικό , αμυντικό και διασφαλιστικό περιεχόμενο των θρησκευτικών συναθροίσεων.....	σελ.41
Οι οριοθετήσεις και οι περιορισμοί του δικαιώματος των θρησκευτικών συναθροίσεων.....	σελ.42
Ειδικότερα η απαγόρευση ορισμένων θρησκευτικών συναθροίσεων.....	σελ.42
Το αξιόποινο των θρησκευτικών συναθροίσεων μέσα από ένα νομολογιακό προηγούμενο.....	σελ.43
Οι προϋποθέσεις τέλεσης της θρησκευτικής συνάθροισης υπό τη μορφή της λειτουργίας μέσα σε ναούς και οι αποφάσεις του Σ.τ.Ε.....	σελ.44
Η απόφαση Σ.τ.Ε 4635/77 (Τμ. Δ΄).....	σελ.45
ΕΠΙΛΟΓΟΣ	σελ.47
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ	σελ.47

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1

Γενικά:

Οι θρησκευτικές συναθροίσεις προστατεύονται συνταγματικά ,αποτελώντας κι αυτές συνταγματικό δικαίωμα. Η προστασία τους βρίσκει έρεισμα σε περισσότερα από ένα άρθρα και διατάξεις του συντάγματος βάζοντας μας στην προβληματική της εξέτασής τους συνδυαστικά και σωρευτικά. Αποτελούν ,λοιπόν οι θρησκευτικές συναθροίσεις ,τα λεγόμενα «μικτά δικαιώματα» τα οποία χρήζουν όχι επιλογής αλλά σύνθεσης περισσότερων συνταγματικών διατάξεων σε ενιαία ρύθμιση ,ώστε να απολαμβάνουν της μεγαλύτερης δυνατής συνταγματικής προστασίας.¹

Ποια δικαιώματα συνθέτουν το δικαίωμα στις θρησκευτικές συναθροίσεις;

Δύο κυρίως συνταγματικά θεμελιωμένα δικαιώματα είναι αυτά που συνθέτουν το υπερατομικό αυτό δικαίωμα: Το δικαίωμα της θρησκευτικής ελευθερίας κατά το άρθρο 13 του Συντάγματος και το δικαίωμα του συνέρχεσθαι κατά το άρθρο 11 του συντάγματος. Πέραν της συνταγματικής τους προστασίας ,νομικό στήριγμα βρίσκουν και στην Ευρωπαϊκή Σύμβαση των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου(ΕΣΔΑ) ,στο άρθρο 9 για την ελευθερία σκέψης ,συνείδησης και θρησκείας και στο άρθρο 11 για την ελευθερία του συνέρχεσθαι και συνεταιρίζεσθαι.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2

Το δικαίωμα στην θρησκεία:

1. Ανδρέας Δημητρόπουλος , Συνταγματικά Δικαιώματα , παραδόσεις συνταγματικού δικαίου Τόμος 2 ,σελ 101

1. Ιστορική Αναδρομή

Το άρθρο 13 παρ.1 του Συντάγματος αναφέρει: «Η ελευθερία της θρησκευτικής συνείδησης είναι απαραβίαστη. Η απόλαυση των ατομικών και πολιτικών δικαιωμάτων δεν εξαρτάται από τις θρησκευτικές πεποιθήσεις καθενός.» Πώς όμως κατάληξε ο συντακτικός νομοθέτης στο να κατοχυρώσει το δικαίωμα στην θρησκευτική ελευθερία;

Στο Βυζαντινορρωμαϊκό Δίκαιο η θρησκεία αποτελούσε-παράλληλα προς την ηλικία ,το φύλο και την κοινωνική τάξη- καθοριστικό παράγοντα της νομικής κατάστασης του προσώπου ,ιδίως μετά την επικράτηση του χριστιανισμού. Δυσμενής διάκριση γινόταν σε βάρος των μη χριστιανών ,οι οποίοι υφίστανται περιορισμούς στα αστικά και δικονομικά δικαιώματά τους. Αργότερα η δυσμένεια αυτή εξειδικεύτηκε κυρίως σε βάρος των Ιουδαίων ,στους οποίους απαγορεύτηκε η απόκτηση χριστιανών δούλων και η σύναψη γάμου με χριστιανό ,που όμως αυτή η απαγόρευση λειτουργούσε και αμφίδρομα σε βάρος των χριστιανών. Σε βάρος των αποστατών και των αιρετικών οι δυσμενείς συνέπειες πολλαπλασιάστηκαν. Οι σημαντικότερες από αυτές ήταν η απαγόρευση να κληρονομήσουν ορθοδόξους ,να διαθέτουν την περιουσία τους σε βάρος των ορθοδόξων συγγενών τους και να γίνονται μάρτυρες σε δίκες κατά ορθοδόξων.

Από τα τέλη του 18ου αιώνα άρχισαν από τη Γερμανία να εφαρμόζονται οι ιδέες για ανεξιθρησκία ,δηλαδή άρχισε να επιβάλλεται στο δίκαιο η άποψη ότι δεν είναι επιτρεπτές οι κάθε είδους δυσμένειες που πλήττουν τους οπαδούς μιας ορισμένης θρησκευτικής ομολογίας ως μελών της αντίστοιχης κοινότητας που συνιστούν. Αντίθετα δεν είναι υποχρεωτικά απόβλητες οι επιταγές του δικαίου που ισχύουν γενικά και με το ίδιο μέτρο για τους οπαδούς όλων και χωρίς μεταξύ τους διάκριση θρησκειών.

Η ελληνική στροφή του δικαίου προς την θρησκευτική ελευθερία ,καταφάνηκε με το νόμο 1250/82 με τον οποίο καταργήθηκαν τα παλαιά άρθρα του αστικού μας Κώδικα τα οποία ρύθμιζαν το επιτρεπτό και τον τρόπο σύναψης του γάμου των Ορθοδόξων χριστιανών.²

Εδικότερα ,στους νεώτερους χρόνους η θρησκευτική ελευθερία ήταν ένα από τα πρώτα ατομικά δικαιώματα που διεκδικήθηκαν στον ευρωπαϊκό χώρο ,ιδίως με τη θρησκευτική μεταρρύθμιση του 16^{ου} αιώνα και ύστερα από μια μακρά περίοδο θρησκευτικών πολέμων ανάμεσα σε καθολικούς και διαμαρτυρόμενους ,ως έμπρακτη αμφισβήτηση της απολυταρχικής εξουσίας των μοναρχών η οποία πολλές φορές έφτανε στο σημείο να θεοποιείται.

2. Εγκυκλοπαίδεια Πάπυρος Larousse Britamika , τόμος 28

Η διακήρυξη των δικαιωμάτων του 1776 της πολιτείας της Βιργινίας (Bill of Rights) ,κατά τον Αμερικανικό αγώνα της ανεξαρτησίας ,είναι πάντως το πρώτο συνταγματικό κείμενο με το οποίο πανηγυρικά αναγνωρίστηκε η θρησκευτική ελευθερία ,ύστερα Δε επακολούθησε το 1791 ,η 1^η τροποποίηση του Συντάγματος των Εν.Πολιτειών του 1887. Η γαλλική διακήρυξη των δικαιωμάτων του Ανθρώπου και του Πολίτη του 1789 αναγνώρισε μόνο την ανεξιθρησκία ,ορίζοντας ,στο άρθρο 10 ,ότι «κανείς δεν πρέπει να ενοχλείται για τις γνώμες του ,ακόμη και για τις θρησκευτικές ,αρκεί η εκδήλωσή τους να μη διαταράσσει τη δημόσια τάξη που καθιερώνει ο νόμος». Στα άλλα ευρωπαϊκά κράτη η θρησκευτική ελευθερία αναγνωρίζεται για πρώτη φορά με το Σύνταγμα του Βελγίου του 1831. Σήμερα η θρησκευτική ελευθερία ,μετά την πανηγυρική εξαγγελία στο διεθνές επίπεδο από την Οικουμενική Διακήρυξη του 1948 ,προστατεύεται ,ως εσωτερικό δίκαιο με ισχύ υπέρτερη από τους κοινούς νόμους ,με το άρθρο 9 της Ευρωπαϊκής Σύμβασης των δικαιωμάτων του ανθρώπου ,του οποίου επανάληψη σχεδόν αποτελεί το άρθρο 18 του Διεθνούς Συμφώνου του 1966 του Ο.Η.Ε για τα ατομικά και πολιτικά δικαιώματα.³

2.Η έννοια της θρησκείας

Σημαντικό ,όμως για να συνεχίσουμε την περαιτέρω ανάλυση του ζητήματος ,είναι να μάθουμε ποιο ακριβώς είναι το νόημα της θρησκείας. Με τον όρο θρησκεία ,δηλώνεται γενικά η σχέση του ανθρώπου με το ιερό. Το ιερό στην πορεία του ανθρώπου κατανοήθηκε με ποικίλους τρόπους ,είτε ως Θεός ,είτε ως υπερφυσική δύναμη ,είτε ως γέννημα επίγειας ζωής που καταξιώθηκε με τις ιδιότητες του ιερού. Επομένως στην έννοια της θρησκείας συμπεριλαμβάνονται και το σύνολο των τύπων για την εκάστοτε λατρεία ,αλλά και οι δοξασίες και κάθε τι που σχετίζεται και υποβοηθά την αφοσίωση και τον σεβασμό σε κάτι ιερό. Έτσι , λοιπόν θρησκεία είναι η συγκεκριμένη σε μορφή και περιεχόμενο πίστη σε θεό , σε θεούς ή γενικότερα σε υπερφυσικές δυνάμεις και η αντίστοιχη απόδοση λατρείας , ο απόλυτος σεβασμός και η φανατική αφοσίωση , αλλά και το αντικείμενο της φανατικής αφοσίωσης και λατρείας , αυτό που κανείς θεωρεί ιερό.⁴

3. Π.Δ. Δαγτόγολου , Περί κυριαρχίας , 2^η έκδοση 1986 , σελίδα 1
4. Υπερλεξικό της νεοελληνικής γλώσσας , Παγουλάτου Βλάχου , τόμος 3.

Η έννομη τάξη (το Σύνταγμα και ο νόμος) παρόλο που σε διατάξεις αναφέρεται στην έννοια της θρησκείας και ρυθμίζει κάποια σχετικά με αυτήν ζητήματα ,ωστόσο αποφεύγει να δώσει ένα ρητό ορισμό αυτής. Αυτό δε σημαίνει πως η θρησκεία αποτελεί αόριστη αξιολογική έννοια που αλλάζει νόημα ανάλογα με την εποχή ,τις περιστάσεις ,και το πρόσωπο που κάθε φορά ερμηνεύει τις διατάξεις που αναφέρονται σε αυτήν ,αλλά αφήνει τον ερμηνευτή του νόμου να κάνει τη γραμματική ερμηνεία της λέξης ,ερμηνεία που παρέχει ασφάλεια καθώς τα κριτήριά της είναι άκρως αντικειμενικά.

Συμπερασματικά θρησκεία αποτελεί σύνολο δοξασιών αναφερόμενων στην υπόσταση του θείου ,σύνολο αντιλήψεων ,οργανωμένη θεωρία.

3.Θρησκευτική ελευθερία-Ανεξιθρησκία:

Σημαντική ήταν η συμβολή του Μιραμπό για την κατοχύρωση της θρησκευτικής ελευθερίας ,ο οποίος στη Γαλλική Εθνοσυνέλευση την περίοδο της Γαλλικής Επανάστασης είπε τα εξής: «Η πιο απεριόριστη ελευθερία της θρησκείας είναι στα μάτια μου ένα δικαίωμα τόσο ιερό ,ώστε η λέξη ανεξιθρησκία , που θα μπορούσε κανείς να χρησιμοποιήσει για να την αποδώσει ,θα μου φαινόταν αυτόχρονα τυραννική ,αφού η ύπαρξη μιας Αρχής που ανέχεται ,επιβουλεύεται συγχρόνως με την ανοχή ,την ελευθερία της σκέψης και θα ήταν δυνατό να πάψει να ανέχεται».

Τα λόγια αυτά του Μιραμπό μας οδηγούν στην σύγκριση και ανάλυση δύο εννοιών που αν και φαίνονται ταυτόσημες ,εντούτοις έχουν σημαντικές διαφορές. Παρακάτω ακολουθεί η διάκριση θρησκευτικής ελευθερίας-ανεξιθρησκίας.

Η λέξη ανεξιθρησκία ,συντίθεται από τις λέξεις ανέχομαι και θρήσκος. Επομένως σημαίνει την ανοχή στους πιστούς και τα δόγματα μιας θρησκείας. Αποτελεί την ελευθερία κάθε πολίτη να πιστεύει σε όποια θρησκεία επιθυμεί και να μη διώκεται για τις θρησκευτικές του πεποιθήσεις και συνεκδοχικά αποτελεί την ανοχή της πολιτείας προς τη θρησκεία κάθε πολίτη , η οποία εκφράζεται με τη συνταγματική κατοχύρωση της παραπάνω ελευθερίας.

Η ανεξιθρησκία αναγνωρίστηκε για πρώτη φορά το 313 με το «διάταγμα του Μεδιολάνου» ,που εξέδωσαν ο Μ.Κωνσταντίνος και ο Λικίνιος. Αργότερα όμως ,στη Βυζαντινή αυτοκρατορία ,αναγνωρίζεται ως επίσημη θρησκεία η Χριστιανική και αρχίζουν διώξεις των

ειδωλολατρών ,για να επακολουθήσουν ύστερα οι διώξεις των αιρετικών. Οι διωγμοί των αιρετικών υπήρξαν ιδιαίτερα έντονοι στη Δύση όπου ,κατά τον Μεσαίωνα ,ο πάπας συγκέντρωνε στο πρόσωπό του την κοσμική εξουσία και κυριαρχούσαν οι δεισιδαιμονίες και η θρησκευτική μισαλλοδοξία.

Ειδομένη με νομικό μάτι ,η ανοχή προσιδιάζει στην Πολιτεία ,η οποία την επιδεικνύει στις θρησκείες τις οποίες πρεσβεύουν οι υπήκοοί της ,ώστε κάθε πολίτης και γενικά κάθε άτομο να έχει τη δυνατότητα να πρεσβεύει οποιαδήποτε θρησκεία επιθυμεί έστω και διαφορετική από την επίσημη θρησκεία του κράτους.

Υπό καθεστώς ανεξιθρησκίας ,το άτομο έχει μεν τη δυνατότητα να λατρεύει το Θεό σύμφωνα με τις επιταγές της συνείδησής του ,δεν έχει όμως και αντίστοιχο δικαίωμα απέναντι στην Πολιτεία ώστε να είναι δυνατό να εξαναγκαστεί κι αυτή σε σεβασμό αυτού του δικαιώματος δια της δικαστικής οδού. Άρα η ανεξιθρησκία δεν είναι δικαίωμα αλλά πραγματική κατάσταση ,η οποία διατηρείται μόνο εφόσον σε αυτό συναινεί η Πολιτεία.

Η ανεξιθρησκία αναφέρεται στη λατρεία και όχι στη συνείδηση. Το άτομο μπορεί να λατρεύει τον Θεό που θέλει ,όχι όμως να αξιώνει άλλα δικαιώματα προς ικανοποίηση της θρησκευτικής του συνείδησης. Συμπερασματικά ανεξιθρησκία είναι η «αδιαφορία» που δείχνει το κράτος απέναντι στις θρησκείες που πρεσβεύουν οι πολίτες του ,ενώ παράλληλα αναγνωρίζει και ανέχεται την ύπαρξη και λειτουργία γνωστών θρησκειών. Πρόκειται κυρίως για θρησκευτική ανοχή ,που αφορά κατά πρώτο λόγο το αδιατάρακτο της λατρείας.

Ενώ η θρησκευτική ελευθερία έχει ευρύτερο και θετικότερο περιεχόμενο: αναφερόμενη στην εσωτερική κυρίως διάθεση των ανθρώπων ,έγκειται στην ανεμπόδιση από κρατικές επεμβάσεις διαμόρφωση και εκδήλωση της κρατικής συνείδησης.¹ Η θρησκευτική ελευθερία αποτελεί ατομικό δικαίωμα που θεμελιώνει αξίωση απέναντι στην κρατική εξουσία ,να μην επεμβαίνει παρεμποδίζοντας ή επιβάλλοντας είτε τη διαμόρφωση είτε την εκδήλωση σχετικών με τη θρησκεία θετικών ή αρνητικών πεποιθήσεων. ²

Στη νεώτερη Ελλάδα τα δύο πρώτα Συντάγματα της επαναστατικής περιόδου ,της Επιδάουρου του 1822 και του Άστρους του 1823 καθιέρωναν την ανεξιθρησκία. Αντίθετα το Σύνταγμα της Τροιζήνας του 1827 φαίνεται να κατοχυρώνει τη θρησκευτική ελευθερία ,αφού κατά το άρθρο 1 αυτού: «Καθείς εις την Ελλάδα επαγγέλλεται την θρησκεία του ελευθέρως και δια την λατρεία αυτής έχει ίση υπεράσπιση. Η Δε της Ανατολικής Ορθοδόξου Εκκλησίας είναι θρησκεία της Επικρατείας». Τα Συντάγματα του 1844 ,του 1864 και του 1911 επανέρχονται στην ανεκτικότητα απέναντι στις λοιπές «γνωστές» θρησκείες. Το Σύνταγμα του 1827 καθιερώνει πια τη θρησκευτική

ελευθερία ορίζοντας ότι: «Η ελευθερία της θρησκευτικής συνειδήσεως είναι απαραβίαστος». Ίδια διάταξη υιοθετείται και στο Σύνταγμα του 1952.

Το ισχύον Σύνταγμα του 1975 προστατεύει στο άρθρο 13 τόσο την θρησκευτική ελευθερία όσο και την ανεξιθρησκία.⁵

4. Το περιεχόμενο του Σ.13

4.1 Η θρησκευτική ελευθερία ως ατομικό δικαίωμα.

Η θρησκευτική ελευθερία είναι η ρίζα των ατομικών ελευθεριών. Πολύ πριν την αναγνώριση της απαραβίαστης ιδιωτικής σφαίρας του ατόμου και γενικά την επικράτηση του φιλελεύθερου ατομοκεντρισμού ,η γενική αποδοχή της υπεροχής του θείου έναντι του ανθρώπινου δικαίου και των αντίστοιχων περιορισμών της κατά τα άλλα απεριόριστης ηγεμονικής κυριαρχίας ,είχε δημιουργήσει το θεμέλιο για την αντίταξη ατομικών θρησκευτικών υποχρεώσεων στην κρατική επιταγή.

Η θρησκευτική ελευθερία όπως καθιερώνεται στο άρθρο 13 του ισχύοντος Συντάγματος ,αποτελεί ατομικό δικαίωμα που θέτει εύλογους περιορισμούς στην κρατική εξουσία ,επομένως δικαίωμα δημόσιο το οποίο παρέχει στα άτομα αρνητική αξίωση ,η οποία στρέφεται κατά του κράτους και το εξαναγκάζει σε παράλειψη. Μαζί με τη θρησκευτική ισότητα αποτελούν τα μητρικά θεμελιώδη δικαιώματα του θρησκευτικού χώρου ,από τα οποία πηγάζουν τα μερικότερα θρησκευτικά συνταγματικά δικαιώματα. Ορίζεται ,επομένως ως κανόνες που αναγνωρίζουν στο άτομο ορισμένες σταθερές αξιώσεις απέναντι στο κράτος κυρίως ,είτε για να μην εμποδίζεται στη ζωή του ,είτε για να βοηθηθεί ,είτε για να φυλαχτεί από τους διάφορους κινδύνους.

Επομένως ,πρέπει παρακάτω να εξετάσουμε εάν η θρησκευτική ελευθερία έχει και αμυντικό και προστατευτικό και διασφαλιστικό περιεχόμενο.

4.2 Το αμυντικό περιεχόμενο της θρησκευτικής ελευθερίας

Το αμυντικό περιεχόμενο αποκρούει προσβολές από επιθετικές ενέργειες άλλων ανθρώπων ,άρα διαφυλάσσει τον άνθρωπο. Στρέφεται και κατά της κρατικής και κατά της ιδιωτικής εξουσίας. Το άρθρο 13 του Συντάγματος λέει: «η ελευθερία της θρησκευτικής συνείδησης είναι απαραβίαστη» , «...τα σχετικά με την λατρεία της τελούνται ανεμπόδιστα...»

5. Λ. Γκάνης , Η θρησκευτική ελευθερία , σελίδα 30

4.3 Το προστατευτικό περιεχόμενο της θρησκευτικής ελευθερίας

Το προστατευτικό περιεχόμενο περιέχει αξίωση για προστασία από επιθετικές ενέργειες των συνανθρώπων. Προκύπτει από τη συνταγματική αρχή της προστασίας που επιβάλλει την παροχή βοήθειας στον αμυνόμενο για την απόκρουση της επίθεσης και την αποκατάσταση της βλάβης που υπέστη ,αφορώντας όμως μόνο το κράτος και όχι και τους ιδιώτες. Το άρθρο 13 του Συντάγματος αναφέρει : «...και τα σχετικά με τη λατρεία της τελούνται ανεμπόδιστα ,υπό την προστασία των νόμων.» , «Ο προσηλυτισμός απαγορεύεται» , «Οι λειτουργοί ,όλων των γνωστών θρησκειών ,υπόκεινται στην ίδια εποπτεία της Πολιτείας και τις ίδιες υποχρεώσεις απέναντί της ,όπως και οι λειτουργοί της επικρατούσας θρησκείας.»

4.4 Το διασφαλιστικό περιεχόμενο της θρησκευτικής ελευθερίας

Το διασφαλιστικό περιεχόμενο περιέχει αξιώσεις για τη βελτίωση της θέσης του ανθρώπου. Διακρίνεται σε δύο επιμέρους κατηγορίες: το διεκδικητικό και το εξασφαλιστικό. Η διεκδικητική πλευρά ,ενυπάρχει σε όλα τα Συνταγματικά δικαιώματα έστω και αν δεν είναι ρητά διατυπωμένη. Η εξασφαλιστική πλευρά δεν καλύπτει όλα τα Συνταγματικά δικαιώματα. Έτσι η θρησκευτική ελευθερία δεν περιέχει εξασφαλιστικό περιεχόμενο ,εφόσον δεν παρέχονται από το κράτος τα υλικά μέσα για την εξασφάλισή της.

4.5. Η ελευθερία της θρησκευτικής συνειδήσεως και η ελευθερία της λατρείας

Η καθιερωμένη άποψη είναι ότι το Σύνταγμα κατοχυρώνει τη θρησκευτική ελευθερία υπό τις δύο εκδηλώσεις της ,της ελευθερίας της θρησκευτικής συνειδήσεως και της ελευθερίας της λατρείας. Ορθότερος χαρακτηρισμός της δεύτερης εκδηλώσεως είναι όμως «άσκηση της θρησκείας» ,ένας όρος ευρύτερος από τη λατρεία ,αφού περιλαμβάνει π.χ. και την διδασκαλία και την ιεραποστολή.

Δεν είναι συστατικό της νομικής έννοιας της θρησκείας ,το αν αυτή γίνεται δεκτή από πολλούς ή λίγους ,αν πρόκειται για ορθόδοξη ή αιρετική διδασκαλία. Χαρακτηρισμοί όπως «επικρατούσα» , «γνωστή» ή «αναγνωρισμένη» θρησκεία ,δεν αναφέρονται στην έννοια της θρησκείας καθ' εαυτή ,αλλά χρησιμοποιούνται ως κριτήρια διαφοροποίησης της συνταγματικής προστασίας των θρησκειών.

Μη θρησκευτικές με την στενή του όρου έννοια ,αλλά απλές φιλοσοφικές κοσμοθεωριακές ηθικές απόψεις ή πεποιθήσεις ,δεν προστατεύονται από το άρθρο 13 ,αλλά ως συστατικά της αξίας του ανθρώπου ,από το άρθρο 2 παρ.1. Οι εκδηλώσεις των πεποιθήσεων αυτών υπάγονται στην προστασία των διάφορων επιμέρους ατομικών δικαιωμάτων. Στην έννοια της θρησκείας υπάγεται όμως και η αρνητική ή και εχθρική στάση έναντι της θρησκείας .

Ακολουθεί εκτεταμένη ανάπτυξη των δύο επιμέρους εκδηλώσεων της θρησκευτικής ελευθερίας.

4.5.1 Ελευθερία της θρησκευτικής συνειδήσεως

4.5.1.a Συνείδηση και ελευθερία συνείδησης – εννοιολογικοί προσδιορισμοί

Ο όρος συνείδηση στην ελληνική γλώσσα έχει ένα γνωστικό νόημα («έχω συνείδηση του...») και ένα ηθικό νόημα («η συνείδησή μου επιβάλλει να...»). Τούτο ισχύει και για άλλες ευρωπαϊκές γλώσσες , εκτός από τη γερμανική , η οποία διαθέτει δύο διαφορετικές λέξεις για την απόδοση των νοημάτων αυτών.

Με το ηθικό νόημα του όρου - αυτό που ενδιαφέρει το συνταγματικό δίκαιο - «συνείδηση» είναι η μήτρα εκείνων των πεποιθήσεων και κατευθυντήριων ιδεών , οι οποίες , στη βαθύτητά τους , προσδιορίζουν την προσωπική ταυτότητα του υποκειμένου και του παρέχουν τα κριτήρια στη βάση των οποίων αυτό σχεδιάζει τη ζωή του και αξιολογεί τι είναι καλό και τι είναι κακό. «Ελευθερία της συνείδησης» είναι το δικαίωμα του ατόμου: α) να διαμορφώνει ελεύθερα τις πεποιθήσεις του , β) να μην υφίσταται διακρίσεις λόγω του ότι έχει ορισμένες πεποιθήσεις , γ) να αρνείται την αποκάλυψη των πεποιθήσεών του και δ) να ζει και να συμπεριφέρεται σύμφωνα με αυτές , μέσα στα πλαίσια των γενικών νομικών καθηκόντων που θεσπίζει το Σύνταγμα και η κοινή νομοθεσία , τα οποία δεν θέτουν μόνο όρια στην ελευθερία της συνείδησης αλλά ταυτόχρονα βρίσκουν και τα όριά τους σε αυτήν.⁶

Αντικείμενο προστασίας του δικαιώματος της ελευθερίας της συνείδησης είναι οι προσωπικές πεποιθήσεις του ατόμου , όχι απλώς οι γνώμες ή οι στοχασμοί του , αλλά οι ακλόνητες βεβαιότητές του , από τις οποίες πηγάζει μια γενική αντίληψη της ζωής και υπαγορεύεται ένας ορισμένος τρόπος συμπεριφοράς , συνεπής προς αυτές.

6. Πρβλ. άρθρο 9 παρ. 1 ΕΣΔΑ (‘όπου κατοχυρώνεται ρητώς το δικαίωμα αλλαγής θρησκείας ή πεποιθήσεων) και άρθρο 18 παρ. 1 ΔΣΑΠΔ και πρακτικό Σ.τ.Ε 409/77 , το Σ 1977 , 475

Οι πεποιθήσεις της συνείδησης μπορούν να είναι όχι μόνο θρησκευτικές αλλά και φιλοσοφικές , ηθικές , ιδεολογικές , κοινωνικές , πολιτικές , ακόμη και νομικές ή άλλες , περιλαμβάνουν δηλαδή αντιλήψεις που εκτείνονται σε όλα τα πεδία του ανθρώπινου στοχασμού , ανεξάρτητα αν προέρχονται από μια πρωτότυπη ή όχι επεξεργασία του υποκειμένου.

Ειδικότερα ως θρησκευτική συνείδηση νοείται το ενδιαίτητο φρόνημα του ανθρώπου σχετικά με τη φυσική ή μεταφυσική θεώρηση του κόσμου , σε αναφορά ιδίως με το «θείο». Το περιεχόμενο της εν γένει λεγόμενης θρησκευτικής συνείδησης μπορεί να είναι , σε ό,τι αφορά το «θείο» , είτε θετικό (καταφατικό) – μορφοποιημένο ή μη σε ορισμένο θρήσκευμα – είτε αρνητικό (αποφατικό) .

4.5.1.β Τα συνταγματικά θεμέλια της ελευθερίας της συνείδησης

Το ελληνικό Σύνταγμα , εν αντιθέσει προς τα άλλα Συντάγματα , παλαιότερα (π.χ. το γερμανικό Σύνταγμα , το Ιαπωνικό Σύνταγμα) ή πιο πρόσφατα (π.χ. το πορτογαλικό Σύνταγμα , το ισπανικό Σύνταγμα , το τσέχικο Σύνταγμα , το ουγγρικό Σύνταγμα) , την Ευρωπαϊκή Σύμβαση των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου , το Διεθνές Σύμφωνο των Ηνωμένων Εθνών για τα Ατομικά και Πολιτικά Δικαιώματα και την Οικουμενική Διακήρυξη των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου , δεν κατοχυρώνει ρητά τη γενική ελευθερία της συνείδησης (ανεξαρτήτως του είδους των πεποιθήσεων) , αλλά μόνο την ελευθερία της θρησκευτικής συνείδησης. (άρθρο 13 παρ. 1 εδ.α΄ Συντ.) Αυτό δεν σημαίνει όμως ότι στην ελληνική έννομη τάξη η γενική ελευθερία της συνείδησης στερείται συνταγματικής προστασίας.

4.5.1.γ. Το περιεχόμενο της ελευθερίας της θρησκευτικής συνείδησης

Το Σύνταγμα ορίζει ότι: «Η ελευθερία της θρησκευτικής συνειδήσεως είναι απαραβίαστος» (άρθρο 13 παρ. 1 εδ 'α). Το απαραβίαστο ισχύει τόσο για τον κοινό νομοθέτη όσο και για όλα τα όργανα της κρατικής εξουσίας. Δεν είναι όμως απόλυτο. Η συνταγματική προστασία αυτής της μορφής της θρησκευτικής ελευθερίας συνεπάγεται τα εξής επιμέρους δικαιώματα:

Α. Το δικαίωμα να πρεσβεύει κανείς οποιαδήποτε θρησκεία – ή δόγμα ή αίρεση ορισμένης θρησκείας – θέλει , ή να μην ανήκει σε καμία θρησκεία , δηλαδή να είναι άθρησκος , ή ακόμη να είναι άθεος. Άρα καθένας δικαιούται να ζει ή να συμπεριφέρεται σύμφωνα με τις

θρησκευτικές ή άθρησκες πεποιθήσεις του καθώς και με τις επιμέρους δογματικές παρεκκλίσεις μέσα στους κόλπους της καθεμιάς θρησκείας.⁷

Β. Το δικαίωμα να εκδηλώνει αλλά και αντίστροφα να μην αποκαλύπτει κανείς τις θρησκευτικές ή άθρησκες πεποιθήσεις του (αρνητική προστατευτική μορφή). Η εκδήλωση των θρησκευτικών πεποιθήσεων μπορεί να γίνει και εγγράφως, και με τον τύπο οπότε εφαρμόζεται η σχετική με αυτόν νομοθεσία.⁸ Επομένως, αντιβαίνει στη συνταγματικά κατοχυρωμένη ελευθερία της θρησκευτικής συνείδησης το να υποχρεώνεται κάποιος να εξωτερικεύει τις σχετικές πεποιθήσεις του, προβαίνοντας σε πράξεις ή παραλείψεις που προϋποθέτουν ένταξη σε ορισμένη θρησκεία ή από τις οποίες πάντως τεκμαίρεται η ύπαρξη ή η έλλειψη θρησκευτικών πεποιθήσεων (π.χ. υποχρεωτική συμμετοχή σε συγκεκριμένη θρησκευτική λατρεία, τελετή, προσευχή ή υποχρεωτική επιλογή μεταξύ θρησκευτικού και πολιτικού γάμου), εκτός αν από αυτές εξαρτώνται δικαιώματα ή υποχρεώσεις ή παράγονται έννομες συνέπειες ή αν πρόκειται για ερωτήσεις που γίνονται για στατιστικούς σκοπούς. Το δικαίωμα εκδήλωσης και διακήρυξης των θρησκευτικών πεποιθήσεων του καθενός μπορεί να εκδηλωθεί είτε γραπτά είτε προφορικά, είτε ατομικά είτε ομαδικά. Είναι αυτονόητο πως η άσκηση του δικαιώματος αυτού (πέρα από τους γενικούς περιορισμούς της θρησκευτικής ελευθερίας) δεν πρέπει να γίνεται κατά τέτοιο τρόπο που να συνιστά προσηλυτισμό. Είναι επιτρεπτό στο κράτος να υποβάλλει την άσκηση του δικαιώματος εκδήλωσης των θρησκευτικών πεποιθήσεων σε περιορισμούς, με απρόσωπο πάντα χαρακτήρα, για λόγους δημόσιας τάξης, όπως λ.χ η απαγόρευση θρησκευτικής συγκεντρώσεως σε τόπο και χρόνο παρελάσεως με την ευκαιρία εθνικής εορτής.

Γ. Το δικαίωμα να διαμορφώνει, μεταβάλλει, ή αποβάλλει καθένας οποτεδήποτε τις θρησκευτικές του πεποιθήσεις χωρίς κανένα περιορισμό.

Δ. Το δικαίωμα να μην υφίσταται καμία δυσμενή συνέπεια για τις θρησκευτικές του πεποιθήσεις ή για την έλλειψη ορισμένων θρησκευτικών πεποιθήσεων (βάσει και της αρχής της ισότητας του άρθρου 4 παρ. 1 Συντ.). Επομένως το άρθρο 13 παρ. 1 εδ. 2 του Συντάγματος κατοχυρώνει το δικαίωμα της θρησκευτικής ισότητας, δηλαδή της μη άνισης μεταχειρίσεως ατόμων ή ομάδων με θρησκευτικά κριτήρια. Πρωταρχική σημασία έχει το δικαίωμα αυτό στον τρόπο καταλήψεως των δημοσίων θέσεων και αξιωμάτων, με την έννοια ότι αυτά πρέπει να είναι προσιτά στον οποιονδήποτε ανεξάρτητα από τις θρησκευτικές του πεποιθήσεις.

7. βλ. Σ.τ.Ε 2105-2106 και πρωτοτέρα γνωμοδότηση του Αρείου Πάγου 14/1959, ΝοΒ. 7 1277

8. βλ. Αριστόβουλο Μάνεση, Συνταγματική θεωρία και πράξη, Θεσσαλονίκη 1980

Εξαίρεση αποτελούν οι θέσεις που συνδέονται στενά με ορισμένο θρησκευμα. Τέτοιες είναι , σύμφωνα με τη νομολογία του Σ.τ.Ε. , οι θέσεις των λειτουργών της στοιχειώδους εκπαίδευσης γιατί στα καθήκοντά τους ανήκει η διδασκαλία όλων των μαθημάτων άρα και των θρησκευτικών. Σ' αυτό όμως μπορεί να παρατηρηθεί ότι η Διοίκηση έχει υποχρέωση να εφαρμόζει αυτές τις εξαιρέσεις με όσο γίνεται περισσότερη φειδώ. Έτσι στην περίπτωση αυτή , αν ο ετερόδοξος ή αλλόθρησκος δάσκαλος τοποθετηθεί σε πολυθέσιο σχολείο , μπορεί το μάθημα των θρησκευτικών να διδάσκεται από άλλον ορθόδοξο συνάδελφό του. Ανάλογες σκέψεις μπορούν να γίνουν και για την ακολουθούμενη πάγια τακτική , να γίνονται δεκτοί στα σώματα ασφαλείας μόνο οι οπαδοί ης επικρατούσας θρησκείας. Γενικά στην εφαρμογή των συνταγματικών ορισμών για τη θρησκευτική ελευθερία πρέπει με κάθε τρόπο να αποφεύγεται τόσο η εισαγωγή εξαιρέσεων που διασπούν το ενιαίο της ρυθμίσεως , όσο και η διεύρυνσή τους , εκεί που αυτό δεν είναι απόλυτα αναγκαίο.

Με την αρχή της θρησκευτικής ισότητας συνδέονται οι προϋποθέσεις για την ανάδειξη στο αξίωμα του Προέδρου της Δημοκρατίας , αλλά και η υποχρέωση των Δήμων και Κοινοτήτων να μην εισάγουν διακρίσεις με θρησκευτικά κριτήρια στις κανονιστικές τους αποφάσεις για τον καθορισμό τμημάτων ή ζωμών ταφής στα νεκροταφεία προκειμένου για τον ενταφιασμό αλλοθρήσκων ή ετεροδόξων. Γενικά η θρησκευτική ισότητα σημαίνει ότι κανενός οι θρησκευτικές πεποιθήσεις δεν μπορεί να αποτελέσουν κώλυμα για την απόλαυση οποιουδήποτε ατομικού , πολιτικού , αστικού , δικονομικού , φορολογικού δικαιώματος. Σημαίνει ακόμη ότι η Πολιτεία υποχρεούται να αντιμετωπίζει σε θρησκευτικά θέματα όλους , άτομα ή ομάδες , με απόλυτα ομοιόμορφο τρόπο , απέχοντας από οποιαδήποτε μορφή άνισης μεταχείρισης , με μόνη εξαίρεση ορισμένα μέτρα αρωγής της επικρατούσας θρησκείας.

Ε. Το δικαίωμα να ασκεί όλα τα ατομικά δικαιώματα για να διαδίδει τις σχετικές με τη θρησκεία πεποιθήσεις του (ελευθερία γνώμης , προφορικής , έγγραφης ή δια του τύπου , δικαίωμα συναθροίσεων και συνεταιρισμού για θρησκευτικούς σκοπούς , ελευθερία θρησκευτικής αλλά και μη θρησκευτικής εκπαίδευσης) , καθώς και το δικαίωμα να μην επηρεάζεται από άλλες θρησκευτικές πεποιθήσεις ή να εξαναγκάζεται σε ενέργειες που είναι αντίθετες σε αυτές.

Το δικαίωμα του μη εξαναγκασμού σε ενέργειες αντίθετες στις θρησκευτικές πεποιθήσεις του φορέα , που η γενική του διατύπωση αποβλέπει ακριβώς στο να περιλάβει όλες εκείνες τις περιπτώσεις , που τυχόν δεν καλύπτονται από τα προηγούμενα δικαιώματα , υποχωρεί όταν η ενέργεια επιβάλλεται από διατάξεις δημόσιας τάξης , αποβλέπουσες

στο γενικό συμφέρον. Έτσι λ.χ. αλλόθρησκοι ή ετερόδοξοι μαθητές δεν μπορεί να υποχρεωθούν να παρακολουθήσουν το μάθημα των θρησκευτικών της επικρατούσας θρησκείας. Επίσης αλλόθρησκοι ή ετερόδοξοι μαθητές, στρατιώτες, τρόφιμοι ιδρυμάτων δεν μπορούν να υποχρεωθούν να λάβουν μέρος στην πρωινή προσευχή ή τον εκκλησιασμό ή να πάρουν τροφή απαγορευμένη από τη θρησκεία τους.

Άμεση σχέση έχει αυτό το δικαίωμα με το θέμα του όρκου. Τον καθορισμό των περιπτώσεων που η ορκοδοσία είναι υποχρεωτική καθώς και τον προσδιορισμό του τύπου του όρκου αφήνει ο συντακτικός στον κοινό νομοθέτη. Έτσι σύμφωνα με τα άρθρα 385, 408 και 423 Κ.Πολ.Δ. και 194, 218, 220 και 236 Κ.Ποιν.Δ οι αλλόθρησκοι και οι ετερόδοξοι ορκίζονται κατά τον τύπο της θρησκείας τους, αν αυτή αναγνωρίζει τον όρκο. Σε περίπτωση που ο ορκιζόμενος είτε είναι άθρησκος ή άθεος, είτε η θρησκεία ή το δόγμα του απαγορεύει τον όρκο, στη θέση του δίνεται διαβεβαίωση με επίκληση της τιμής και της συνειδήσεως του υπόχρεου σε ορκοδοσία. Για τους ορθόδοξους χριστιανούς, που η δόση του όρκου συγκρούεται με τις θρησκευτικές τους πεποιθήσεις, παρά τις αντιδράσεις που σημειώθηκαν, ακόμη και από εκκλησιαστικής πλευράς, η νομολογία των δικαστηρίων επέμεινε στην άποψη ότι δεν είναι δυνατή κάτω από το ισχύον νομοθετικό καθεστώς η απαλλαγή τους από την αντίστοιχη υποχρέωση.

ΣΤ. Το δικαίωμα του συνεταιρίζεσθαι για θρησκευτικούς σκοπούς. Τονίζεται κι εδώ, όπως και στο δικαίωμα του συνέρχεσθαι, ότι υποκείμενα του δικαιώματος είναι και οι αλλοδαποί. Η σύσταση και η λειτουργία των θρησκευτικών σωματείων διέπεται γενικά από την ισχύουσα για τα σωματεία νομοθεσία. Εποπτεύουσα αρχή θεωρείται ο οικείος Νομάρχης, αν η δραστηριότητα του σωματείου δεν ξεπερνά τα όρια του νομού, αλλιώς το Υπουργείο Εθνικής παιδείας και Θρησκευμάτων, ως καθ' ύλην αρμόδιο.

Αναγκαίο συμπλήρωμα του μερικότερου δικαιώματος των οπαδών κάθε θρησκεύματος ή δόγματος να συγκροτούν θρησκευτικές κοινότητες, είναι και το δικαίωμα της διοικήσεώς τους σύμφωνα με τους ιδιαίτερους κανόνες δικαίου του οικείου θρησκεύματος ή δόγματος, γιατί χωρίς αυτό το δικαίωμα «αυτοδιοικήσεως», που σημειωτέων καλύπτει όχι μόνο την κοινότητα ως σύνολο, αλλά και τις βασικές διοικητικές υποδιαιρέσεις, παραμένει ανενεργό το όλο ατομικό δικαίωμα της θρησκευτικής ελευθερίας. Με τη σκέψη αυτή, λύεται και το περίφημο πρόβλημα αν έχει εισαχθεί στην Ελλάδα και σε ποια έκταση το κανονικό δίκαιο της Καθολικής Εκκλησίας. Η απάντηση είναι ότι έχουμε σιωπηρή παραπομπή του Συντάγματος στις διατάξεις αλλότριας έννομης τάξης, δηλαδή στο ρωμαιοκαθολικό κανονικό δίκαιο και ισχύει και για κάθε άλλο προστατευόμενο από το Σύνταγμα θρήσκευμα ή δόγμα.

Ζ. Το δικαίωμα της θρησκευτικής εκπαίδευσης. Το δικαίωμα αυτό εμφανίζεται στην πράξη με δύο μορφές: ως δικαίωμα των γονέων να ανατρέφουν τα παιδιά τους σύμφωνα με τις θρησκευτικές τους πεποιθήσεις και ως δικαίωμα των οπαδών ορισμένης θρησκείας ή δόγματος να ιδρύουν θρησκευτικά ή μη εκπαιδευτήρια. Το δικαίωμα με την πρώτη μορφή ανήκει σε αυτόν που έχει την επιμέλεια του προσώπου του ανηλίκου, δηλαδή όσο διαρκεί ο γάμος στους δύο γονείς από κοινού ως φορείς της γονικής μέριμνας ή στον έναν μόνο από τους δύο, αν ο άλλος αδυνατεί να την ασκήσει για πραγματικούς λόγους, ή αν είναι ανίκανος ή περιορισμένα ικανός για δικαιοπραξία. Αν εκδηλωθεί διαφωνία των γονέων αποφασίζει το δικαστήριο κατά το συμφέρον του ανηλίκου. Σε περίπτωση που ο γάμος έχει ακυρωθεί ή λυθεί με διαζύγιο ή υπάρχει διακοπή της συμβίωσης των γονέων, το δικαίωμα της θρησκευτικής εκπαίδευσης ανήκει σε αυτόν, στον οποίο έχει ανατεθεί η άσκηση της γονικής μέριμνας.

Οι γονείς, επομένως έχουν δικαίωμα να επιχειρήσουν τις αναγκαίες πράξεις για την τυπική είσοδο του παιδιού σε ορισμένη θρησκευτική κοινότητα και να του μεταδώσουν τις οποιεσδήποτε θρησκευτικές τους πεποιθήσεις, ακόμη και αθεϊστικές, αν αυτές πρεσβεύουν οι ίδιοι, με την προϋπόθεση όμως, ότι οι πεποιθήσεις αυτές θα βρίσκονται σε αρμονία με το Σύνταγμα. Αν αντίθετα οι πεποιθήσεις αυτές συγκρούονται με το Σύνταγμα, τότε το δικαίωμα ατονεί και το δικαστήριο θα διατάξει κάθε πρόσφορο μέτρο, φθάνοντας και μέχρι την αφαίρεση της γονικής μέριμνας από τον ένα ή και τους δύο γονείς. Το ίδιο θα συμβεί και αν το περιεχόμενο της διδασκαλίας είναι μεν σύμφωνο με το Σύνταγμα, αλλά η ακολουθούμενη μέθοδος θρησκευτικής εκπαίδευσης είτε αποτελεί παράβαση του νόμου είτε συνιστά κατάχρηση δικαιώματος. Επέμβαση του δικαστηρίου μπορεί να δικαιολογηθεί και σε άλλες περιπτώσεις για την προστασία της ακόμη αδιαμόρφωτης θρησκευτικής συνείδησης του ανηλίκου. Πάντως σύμφωνα με το νέο άρθρο 1511 Α.Κ., όταν η πνευματική ωριμότητα του ανηλίκου επιτρέπει τη δημιουργία θρησκευτικής συνειδήσεως, πρέπει να λαμβάνεται υπόψη και η γνώμη του πριν από τη λήψη κάθε σχετικής απόφασης.

Το δικαίωμα της θρησκευτικής εκπαίδευσης με τη δεύτερη μορφή, δηλαδή της ιδρύσεως ιδιωτικών εκπαιδευτηρίων από αλλόθρησκους ή ετερόδοξους, βασίζεται τόσο στη Συνταγματική διάταξη περί θρησκευτικής ελευθερίας, όσο και στη διάταξη του άρθρου 6 του Συντάγματος, με την οποία καθιερώνεται ατομικό δικαίωμα με περιεχόμενο τη δυνατότητα ίδρυσης εκπαιδευτηρίου. Για την ίδρυση αυτή ισχύει σήμερα ο Ν. 682/1977. Η κάπως προγενέστερη νομολογία του Σ.τ.Ε. είχε δεχθεί, ότι η διοίκηση δικαιούται για τη λειτουργία των εκπαιδευτηρίων αυτών να θέσει όρους με σκοπό την περιφρούρηση της

συνειδήσεως των ορθοδόξων μαθητών από ενδεχόμενες προσηλυτιστικές ενέργειες. Τώρα , μετά τη νέα διατύπωση της απαγορεύσεως του προσηλυτισμού στο άρθρο 13 παρ. 1 του Συντάγματος , αν η διοίκηση λάβει τέτοια προληπτικά μέτρα , αυτά θα πρέπει να αποβλέπουν στη διασφάλιση του απαραβίαστου της θρησκευτικής συνειδήσεως όχι μόνο των ορθοδόξων μαθητών , αλλά και όλων των άλλων που είναι αλλόθρησκοι ή ετερόδοξοι σε σχέση με τον ιδιοκτήτη του εκπαιδευτηρίου.

4.5.2. Η ελευθερία της λατρείας: έννοια , περιεχόμενο και προϋποθέσεις

Η ελευθερία της λατρείας αναφέρεται στην εξωτερίκευση της πίστης και των θρησκευτικών αισθημάτων ή στην άσκηση των θρησκευτικών καθηκόντων με συγκεκριμένες διαδικασίες και μορφές. Η λατρεία προϋποθέτει θρησκευτική συνείδηση και μάλιστα θετική και ενταγμένη σε ορισμένο θρήσκευμα ή δόγμα , του οποίου και αποτελεί εκδήλωση. Η λατρεία μπορεί να γίνεται είτε ατομικά , είτε ομαδικά , είτε ιδιωτικά , είτε δημόσια , με εξωτερικές ενέργειες και εκδηλώσεις , είτε σε ειδικά ιδρύματα ή χώρους αφιερωμένους στη λατρεία του θείου (ναούς , ευκτήριους οίκους , τεμένη , συναγωγές) είτε στο ύπαιθρο (λιτανείες , τελετές , κηδείες). Στοιχείο της λατρείας είναι και το δικαίωμα για ανέγερση κτιρίων καταλλήλων για την άσκησή της. Η Πολιτεία έχει σημαντικό ρόλο εφόσον έχει υποχρέωση όχι μόνο να μην την εμποδίζει , αλλά αντίθετα να παίρνει όλα τα αναγκαία μέτρα για την άρση κάθε διαταράξεως από τρίτους. Το ισχύον Σύνταγμα ορίζει: «κάθε γνωστή θρησκεία είναι ελεύθερη και τα σχετικά με τη λατρεία της τελούνται ανεμπόδιστα υπό την προστασία των νόμων. Η άσκηση της λατρείας δεν επιτρέπεται να προσβάλλει τη δημόσια τάξη ή τα χρηστά ήθη. Ο προσηλυτισμός απαγορεύεται».

Ωστόσο η προστασία της ελευθερίας της λατρείας εξαρτάται από ορισμένες προϋποθέσεις που είναι ακριβώς οι ίδιες που θέτει και το άρθρο 9 της Ευρωπαϊκής σύμβασης περί Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων , την οποία η Ελλάδα έχει κυρώσει με νόμο και οι οποίες είναι οι εξής: α)πρέπει να πρόκειται για γνωστή λατρεία , δηλαδή να έχει φανερές δοξασίες και όχι κρυφές , η Δε λατρεία της να γίνεται δημόσια και σε κάθε περίπτωση δεν προϋποθέτει μύηση. Για τον καθορισμό της «γνωστής θρησκείας» δεν έχει σημασία αν το δόγμα της αποτελεί αίρεση σε σχέση με τη θρησκεία που επικρατεί στην Ελλάδα. Επίσης είναι αδιάφορο αν οι οπαδοί του δόγματος αυτού δεν διατηρούν εκκλησιαστικές αρχές ή αν οι θρησκευτικοί λειτουργοί του στερούνται

της ιεροσύνης με την καθιερωμένη στην Ορθόδοξη Εκκλησία έννοια του όρου. Συνεπώς το δόγμα των «Μαρτύρων του Ιεχωβά» , που αποτελεί αίρεση έναντι της Ορθόδοξης Χριστιανικής θρησκείας , συγκεντρώνει της προϋποθέσεις της γνωστής θρησκείας κατά το Σύνταγμα και αποτελεί δόγμα αναγνωρισμένο , όπως επίσης είναι γνωστά και όχι κρυφά όσα αφορούν την άσκηση της λατρείας του , χωρίς να ασκεί επιρροή το γεγονός ότι η λατρεία αυτή δεν ασκείται σε οίκους που λειτουργούν επίσημα ή σε άλλους δημόσιους χώρους , β) η άσκηση της λατρείας της δεν πρέπει να προσβάλλει τη δημόσια τάξη και τα χρηστά ήθη , γ) απαγορεύεται να διενεργεί προσηλυτισμό.

Η απαγόρευση του προσηλυτισμού γενικά και όχι μόνο του προσηλυτισμού «κατά της επικρατούσης θρησκείας» , όπως όριζαν τα προηγούμενα Συντάγματα , αλλά κατά «πάσης γνωστής θρησκείας» , αποτελεί αξιολογη καινοτομία του νέου Συντάγματος. Προσηλυτισμός είναι , ιδίως η άμεση ή έμμεση προσπάθεια να διεισδύσει κάποιος στη θρησκευτική συνείδηση κάποιου άλλου , με σκοπό τη μεταβολή της , χρησιμοποιώντας για το σκοπό αυτό κάθε φύσεως παροχές ή υποσχέσεις παροχών ηθικών ή υλικών , με μέσα απατηλά , με κατάχρηση της απειρίας ή εμπιστοσύνης , με εκμετάλλευση της ανάγκης , της πνευματικής αδυναμίας ή κουφότητας του άλλου. Όλα αυτά είναι στοιχεία της σχετικής αξιόποινης πράξης του προσηλυτισμού , η οποία προβλέπεται στον Ν. 1672/1939 «περί τροποποίησης του αναγκαστικού νόμου υπ' αριθ. 1363/39» περί τροποποίησης του αναγκαστικού νόμου υπ' αριθ. 1363/38 «περί κατοχυρώσεως διατάξεων των άρθρων 1 και 2 του εν ισχύει Συντάγματος». Το άρθρο 2 αυτού ορίζει ότι:» ο ενεργών προσηλυτισμόν τιμωρείται δια φυλακίσεως και χρηματικής ποινής έτι Δε και δια αστυνομικής επιτηρήσεως». Το ελληνικό Σύνταγμα αναγνωρίζει επομένως οποιαδήποτε θρησκεία , οποιοδήποτε δόγμα και οποιαδήποτε αίρεση , εφόσον πληροί τις ως άνω προϋποθέσεις. Οι προϋποθέσεις αυτές είναι κοινές για όλες τις θρησκείες συμπεριλαμβανομένης και της Επίσημης Ορθόδοξης Χριστιανικής θρησκείας , υπέρ της οποίας δεν αναγνωρίζεται κανένα ιδιαίτερο προνόμιο σε σχέση με τις άλλες θρησκείες.

5. Οι φορείς της θρησκευτικής ελευθερίας

Φορείς της θρησκευτικής ελευθερίας είναι κατά κύριο λόγο φυσικά πρόσωπα , και μάλιστα όχι μόνο οι ημεδαποί , αλλά και οι αλλοδαποί και ανιθαγενείς , ακόμη και κατά την άσκηση των ελευθεριών της συναθροίσεως και της ενώσεως για θρησκευτικούς σκοπούς.

Το δικαίωμα των ανηλίκων ασκείται από τους γονείς. Πράγματι οι γονείς ασκούν το δικαίωμα επιλογής , διατηρήσεως , αλλαγής ή

εγκαταλείψεως μιας θρησκείας. Το Σύνταγμα δεν περιέχει ειδική διάταξη , αλλά οι διατάξεις του Αστικού Κώδικα για τη γονική μέριμνα και ιδιαίτερα για την επιμέλεια του προσώπου του τέκνου εκπληρώνουν στο σημείο αυτό τη συνταγματική υποχρέωση του κράτους να προστατεύει την παιδική ηλικία.

Πιο άμεσα προκύπτει το δικαίωμα αυτό των γονέων από τις διεθνείς διακηρύξεις της θρησκευτικής ελευθερίας που αναφέρονται ρητώς στην ελευθερία των γονέων να εξασφαλίζουν τη μόρφωση και την εκπαίδευση των τέκνων τους σύμφωνα με τις δικές τους θρησκευτικές και φιλοσοφικές αντιλήψεις ή να διασφαλίζουν την θρησκευτική και ηθική τους μόρφωση κατά τις δικές τους πεποιθήσεις.

Στις περιπτώσεις που προβλέπει ο νόμος , αντί για τους γονείς , αποφασίζει το δικαστήριο ή ειδικός επίτροπος. Θρησκευτική ελευθερία απολαμβάνουν και νομικά πρόσωπα ή άλλες ενώσεις προσώπων με θρησκευτικούς σκοπούς. Αν και τα νομικά πρόσωπα δημοσίου δικαίου δεν είναι κατ' αρχήν φορείς ατομικών δικαιωμάτων , στην περίπτωση αυτή ισχύει το αντίθετο για τους θρησκευτικούς οργανισμούς τους οποίους ο νόμος χαρακτηρίζει ως νομικά πρόσωπα δημοσίου δικαίου. Αυτό όμως ισχύει μόνο όσον αφορά τη θρησκευτική ελευθερία. Η αντίθετη άποψη θα χορηγούσε στο νομοθέτη την εξουσία να στερήσει τη θρησκευτική ελευθερία από κάθε νομικό πρόσωπο , μετατρέποντάς το σε νομικό πρόσωπο δημοσίου δικαίου.

6. Πεδίο ισχύος της θρησκευτικής ελευθερίας και ζητήματα τριτενέργειας

Ιστορικά η θρησκευτική ελευθερία ήταν ελευθερία του ατόμου έναντι επεμβάσεων του κράτους. Αποτελούσε την απόκρουση του δικαιώματος του ηγεμόνα να ορίζει τη θρησκεία των υπηκόων του και η διακήρυξη του δικαιώματος του ατόμου να επιλέγει μόνο του και να ασκεί ακώλυτη τη θρησκεία της προτιμήσεώς του. Το ατομικό αυτό δικαίωμα δεσμεύει το κράτος και κάθε άλλο φορέα δημόσιας εξουσίας.

Ασφαλώς δεν ισχύει έναντι των θρησκευτικών οργανισμών εκτός στο μέτρο που συμβαίνει να ασκούν δημόσια εξουσία. Οι οργανισμοί αυτοί δεν εμποδίζονται από τη συνταγματική κατοχύρωση της θρησκευτικής ελευθερίας στη επιβολή θρησκευτικών πονών ή αποβολής από τη θρησκευτική κοινότητα , καθαιρέσεως , εκπτώσεως ή απολύσεως από θρησκευτικό λειτούργημα ή άλλη θρησκευτικού περιεχομένου απασχόληση για συμπεριφορά αντικείμενη στις θρησκευτικές υποχρεώσεις του τιμωρουμένου. Ούτε επηρεάζει η κατάργηση των κυρώσεων ή άλλων συνεπειών στο κρατικό δίκαιο το θεμιτό της επιβολής θρησκευτικών κυρώσεων. Άκρο όριο , διασφαλισμένο από την

πολιτεία θέτει πάντως η κατοχύρωση της αξίας του ανθρώπου. Το Σύνταγμα κατά τα λοιπά επιβάλλει την κρατική , αλλά όχι την εκκλησιαστική ανεξιθρησκία.

Όπως τα ατομικά δικαιώματα εν γένει , έτσι η θρησκευτική ελευθερία δεν αφορά τις σχέσεις μεταξύ ιδιωτών. Κατ' αρχήν δεν αναπτύσσει δηλαδή τριτενέργεια , τουλάχιστον στην άμεση μορφή της , παρά μόνο στο μέτρο που ταυτίζεται με την αξία του ανθρώπου. Η θρησκευτική ελευθερία αναπτύσσει αντιθέτως έμμεση τριτενέργεια , μέσο της ερμηνευτικής εξειδικεύσεως των γενικών ρητρών και αορίστων εννοιών των κοινών νόμων. Έτσι ο οφειλέτης δεν μπορεί να απαλλαγεί από τις συμβατικές υποχρεώσεις του επικαλούμενος τη θρησκευτική ελευθερία , αλλά μπορεί μόνο να καταγγείλει τη σύμβαση για τους λόγους που προβλέπει ο νόμος , οι οποίοι όμως επηρεάζονται από τη συνταγματική κατοχύρωση της θρησκευτικής ελευθερίας. Έτσι «σπουδαίος λόγος» κατά το άρθρο 672 Α.Κ. , για τον οποίο επιτρέπεται πάντοτε η καταγγελία της μισθώσεως εργασίας , μπορεί να είναι το απρόβλεπτο ασυμβίβαστο των όρων εργασίας με τις θρησκευτικές πεποιθήσεις ή υποχρεώσεις του μισθωτού. Ανάλογα ισχύουν για την κατά το άρθρο 200 Α.Κ. ερμηνεία των συμβάσεων.

7. Οι οριοθετήσεις , οι περιορισμοί και οι προσβολές της θρησκευτικής ελευθερίας

Το περιεχόμενο της θρησκευτικής ελευθερίας καθώς και η προστασία του είναι ευρύτατο. Είναι σαφές όμως ότι σε αυτό το ευρύτατο περιεχόμενο θέτονται , για την εύρυθμη λειτουργία της κοινωνίας , αλλά και τη διασφάλιση της τάξης και της ειρήνης ορισμένα όρια. Παρακάτω θα δούμε τις οριοθετήσεις τις οποίες θα ξεχωρίσουμε από τους περιορισμούς , αλλά και τις προσβολές του δικαιώματος της θρησκευτικής ελευθερίας.

7.1 Οι οριοθετήσεις του δικαιώματος της θρησκευτικής ελευθερίας

Κάνοντας λόγω για οριοθετήσεις , αναφερόμαστε στη θεσμική εφαρμογή της θρησκευτικής ελευθερίας παραβάλλοντας τις θρησκευτικές πεποιθήσεις ως αντικειμενικό στοιχείο

ΠΑΡΑΔΕΙΓΜΑΤΑ: -Δεν αντίκειται στο Σύνταγμα και δεν προσβάλλει την αμυντική ελευθερία της θρησκευτικής συνείδησης η απόλυση υπαλλήλου θρησκευτικού σωματείου , επειδή άλλαξε θρήσκευμα. Η παρούσα επίθεση είναι ομοιογενής , διότι η θρησκευτική συνείδηση αποτελεί αντικειμενικό στοιχείο , το οποίο περιέχεται και στο

αντίστοιχο δικαίωμα αλλά και συστατικό στοιχείο του περιεχομένου της εργασιακής σχέσης. Από τη σύμπτωση αυτή δικαιώματος και σχέσης σε ένα και το αυτό συστατικό στοιχείο , προκύπτει η αναγκαιότητα και το επιτρεπτό της προσαρμογής του δικαιώματος στο πλαίσιο της συγκεκριμένης σχέσης , στην οποία και ασκείται.

- Δεν αντίκειται στο Σύνταγμα , διάταξη νόμου , κατά την οποία ως καθηγητές του μαθήματος των θρησκευτικών , στα δημόσια ή ιδιωτικά εκπαιδευτήρια , διορίζονται μόνο χριστιανοί ορθόδοξοι , εφόσον η φύση του μαθήματος απαιτεί την ιδιότητα αυτή του προσώπου.

7.2. Οι περιορισμοί του δικαιώματος της θρησκευτικής ελευθερίας

Οι περιορισμοί των ατομικών δικαιωμάτων , δεν επιβάλλονται αναλογικά αλλά πρέπει να απορρέουν από σαφή διάταξη νόμου και υπό την αυτονόητη προϋπόθεση ότι οι περιορισμοί που εισάγονται με νόμο επιτρέπονται από τις σχετικές συνταγματικές διατάξεις και είναι σύμφωνοι προς αυτές.

Το σύνταγμα περιορίζει τη θρησκευτική ελευθερία τριπλά: Πρώτον αποκλείει την απαλλαγή από έννομες υποχρεώσεις για θρησκευτικούς λόγους. Δεύτερον , απαγορεύει ορισμένες θρησκευτικές εκδηλώσεις και τρίτον , υπάγει όλους τους θρησκευτικούς λειτουργούς στη κρατική εποπτεία.

NΟΜΟΛΟΓΙΑ: Περίπτωση Salman Rushdie και του βιβλίου του “Σατανικοί στίχοι» , σύσταση R (87/8 «περί αντιρρήσεως συνειδήσεως στη υποχρεωτική στρατιωτική θητεία» , που εγγυάται το δικαίωμα καθενός αντιρρησία συνειδήσεως σε άοπλη θητεία.

7.3. Η προσβολή του δικαιώματος θρησκευτικής ελευθερίας

Η ελευθερία της θρησκευτικής συνείδησης προσβάλλεται κατ’ αρχήν με την τυχόν δημιουργία από τον κοινό νομοθέτη των λεγομένων διλημμάτων συνείδησης. Το ζήτημα όμως του πότε και υπό ποιους όρους πρόκειται για τόσο σοβαρό δίλημμα που όντως παραβιάζει την θρησκευτική συνείδηση , είναι ζήτημα ιδιαίτερα λεπτό

Ας πάρουμε ένα παράδειγμα από τη νομολογία. Σύμφωνα με το Ν. 1256/1982 , ο ιερέας ο οποίος κατείχε κατά τη δημοσίευση του νόμου τούτου αφενός μεν οργανική θέση εφημερίου σε κάποια ενορία της Εκκλησίας της Ελλάδος , αφετέρου Δε θέση δημοδιδάσκου , ή καθηγητή μέσης εκπαίδευσης στο δημόσιο και εφόσον οι συνολικές ακαθάριστες αποδοχές του υπέρβαιναν τα 3/5 των ακαθάριστων αποδοχών του προέδρου του Αρείου Πάγου , ήταν υποχρεωμένος να επιλέξει τη μία από τις θέσεις αυτές χάνοντας την άλλη. Εάν δεν

προέβαινε σε αυτήν την επιλογή , διέπραττε το ποινικό αδίκημα της παράβασης καθήκοντος , τιμωρούμενο και αυτεπάγγελτα , υποκείμενος συγχρόνως και σε πειθαρχικές κυρώσεις. Από και με τη δήλωση Δε της επιλογής , έχανε αυτός οριστικά τη θέση από την οποία παραιτείτο και μπορούσε απλώς να παραμείνει για την άσκηση των καθηκόντων της προσωρινά. Οι διατάξεις αυτές κρίθηκαν αντισυνταγματικές ως παραβιάζουσες την ελευθερία της θρησκευτικής συνείδησης , χωρίς να συντρέχει κάποιος από τους λόγους που αναφέρονται στις παραγράφους 2 και 4 του άρθρου 13 του Συντάγματος , διότι οι ιερείς εφημέριοι τίθενται μπροστά σε δίλημμα συνείδησης να παραμείνουν εφημέριοι , ικανοποιώντας έτσι τη θρησκευτική τους συνείδηση , με απώλεια όμως ενός δικαιώματος το οποίο μπορεί να απολαύσει καθένας ο οποίος έχει τα νόμιμα προσόντα.

Το συμπέρασμα όμως αυτό επιδέχεται και έναν αντίλογο. Συγκεκριμένα θα μπορούσε κανένας να πει , ότι Δε θίγεται καθόλου η ελευθερία της θρησκευτικής συνείδησης των λειτουργών , αφού θα τους οδηγήσει στο να διαλέξουν την απασχόληση που ανταποκρίνεται περισσότερο στο περιεχόμενο της συνείδησής τους αυτής , για να αφιερωθούν στην τελευταία ολότελα και απερίσπαστα. Έτσι εδώ η ελευθερία της θρησκευτικής συνείδησης θίγεται «προσχηματικά» και όχι αληθινά.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3

Το δικαίωμα του συνέρχεσθαι:

1. Ιστορική αναδρομή

Η ελευθερία των συναθροίσεων αναπτύχθηκε νομολογιακά στην Αγγλία ως παρεπόμενο της ελευθερίας του ατόμου. Διακηρύχθηκε όμως για πρώτη φορά από την Αμερικανική και τη Γαλλική Επανάσταση. Έτσι η πρώτη αναθεώρηση του ομοσπονδιακού Συντάγματος των Ηνωμένων Πολιτειών της Αμερικής του 1787 , απαγόρευσε στο Κογκρέσο να ψηφίζει νόμους που περικόπτουν το δικαίωμα του λαού να συναθροίζεται ειρηνικά. Τα γαλλικά συνταγματικά κείμενα του 1791 και του 1793 διακήρυξαν το δικαίωμα των πολιτών να συναθροίζονται ήσυχα και άοπλα. Στην πράξη όμως η ελευθερία της συναθροίσεως υποβλήθηκε σε συχνούς και έντονους περιορισμούς. Η διατύπωση της ελευθερίας συναθροίσεως που υιοθετήθηκε ευρύτατα από τα μεταγενέστερα Συντάγματα είναι εκείνη του άρθρου του Βελγικού συντάγματος του 1841.

Από εκεί και από το δανικό Σύνταγμα του 1849 εισήχθη για πρώτη φορά στην Ελλάδα η κατοχύρωση της ελευθερίας συναθροίσεως στο Σύνταγμα του 1864 και έμεινε αναλλοίωτη ως το 1952. Το άρθρο 11 του ισχύοντος Συντάγματος περιέχει ορισμένες προσθήκες διευρυντικές ή περιοριστικές της ελευθερίας, που καθιστούν τη ρύθμιση στο σύνολό της λιγότερο φιλελεύθερη από εκείνη των προγενέστερων συνταγματικών διατάξεων. Κατά το άρθρο 11 του ισχύοντος Συντάγματος:

«1. Οι Έλληνες έχουν το δικαίωμα να συνέρχονται ήσυχα και χωρίς όπλα

2. Μόνο στις δημόσιες υπαίθριες συναθροίσεις μπορεί να παρίσταται η αστυνομία. Οι υπαίθριες συναθροίσεις μπορούν να απαγορευθούν με αιτιολογημένη απόφαση της αστυνομικής αρχής, γενικά, αν εξαιτίας τους επίκειται σοβαρός κίνδυνος για τη δημόσια ασφάλεια, σε ορισμένη Δε περιοχή αν απειλείται σοβαρή διατάραξη της κοινωνικοοικονομικής ζωής, όπως νόμος ορίζει».

Για πρώτη φορά εξουσιοδοτείται η αστυνομία να απαγορεύει γενικώς τις δημόσιες συναθροίσεις, δηλαδή να αναστέλλει το πολιτικά σπουδαιότερο μέρος της ελευθερίας συναθροίσεως. Η νομολογία πάντως είναι περιοριστική των εξουσιών της αστυνομίας.

Ειδικό περί συναθροίσεως νόμο εξέδωσε για πρώτη φορά η δικτατορία της 21^{ης} Απριλίου 1967. Πρόκειται για το νομοθετικό διάταγμα 794/1971 «περί δημοσίων συναθροίσεων» που εξακολουθεί να ισχύει, αν και έχει πολυάριθμες αντισυνταγματικές διατάξεις. Αλλά και οι προηγούμενες διατάξεις δεν καταργήθηκαν ρητώς, με αποτέλεσμα μια δικαιοκρατικά απαράδεκτη νομοθετική σύγχυση και αβεβαιότητα. Δεν είναι όμως μόνο ο δημοκρατικός νομοθέτης που επέδειξε αδράνεια. Είναι αξιοσημείωτο ότι η νομολογία σχετικά με τις συναθροίσεις είναι ελάχιστη.

2. Η έννοια της και τα είδη της συναθροίσεως

Συνάθροιση με τη γενική έννοια του όρου, είναι η τυχαία ή προσχεδιασμένη συγκέντρωση, αορίστου αριθμού προσώπων τα οποία αντιδρούν ως σύνολο στα εκτός του συνόλου που συνιστούν ερεθίσματα ή στις παροτρύνσεις των επικεφαλής τους προσώπων. Συνάθροιση είναι η συγκέντρωση ιδιωτών με τον κοινό σκοπό είτε να εκφράσουν, είτε να ανταλλάξουν γνώμες ή πληροφορίες, είτε να εκδηλώσουν ή να προβάλλουν γνώμες, φρονήματα ή αιτήματα. Εδώ γίνεται σαφής η ιδιαίτερη γειννίαση του δικαιώματος αυτού με την ελευθερία της γνώμης

και του λόγου , καθώς και την φιλελεύθερη δημοκρατική διαδικασία της διαμορφώσεως της λαϊκής θελήσεως. 9

Οι συμμετέχοντες σε μία συνάθροιση συμερίζονται ένα κοινό σκοπό που τους ξεχωρίζει από τους άλλους. Η απλή συρροή κόσμου , ο απλός συνωστισμός ανθρώπων , δεν είναι συνάθροιση.

Ούτε η τυχαία συγκέντρωση είναι συνάθροιση. Μπορεί όμως αν προκύψει η θέληση των συγκεντρωμένων προσώπων να εκδηλώσουν ή να προβάλλουν γνώμες ή φρονήματα , να εξελιχθεί σε συνάθροιση. Είναι άλλωστε εύλογο και σύμφωνο με την κοινή περί δικαίου πεποίθηση να θεωρηθεί ότι το άρθρο 11 καλύπτει και τις αυθόρμητες συναθροίσεις , εκείνες δηλαδή στις οποίες δεν προηγήθηκε προετοιμασία και πρόσκληση. Ο περιορισμός επομένως του νομοθετικού περιορισμού της συναθροίσεως κατά το άρθρο 1 παρ. 2 του ν.δ. 794/1971 στην «εκ των προτέρων διοργανουμένην συνάθροισην» δεν καλύπτει πλήρως την συνταγματική έννοια της συναθροίσεως και αναφέρεται μόνο ,όπως άλλωστε προβλέπει ο νόμος , στη δημόσια συνάθροιση «κατά ην έννοια του παρόντος». Επομένως οι αυθόρμητες συναθροίσεις προστατεύονται από το άρθρο 11 και δεν υπάγονται στο νόμο περί συναθροίσεων και μάλιστα στην υποχρέωση της προηγούμενης κατά 48 τουλάχιστον ώρες αναγγελίας στην αστυνομική αρχή.

Το άρθρο 11 αφορά μόνο τις δημόσιες και όχι τις ιδιωτικές συναθροίσεις , αυτές που ο τόπος συγκέντρωσης είναι ελευθέρως προσπελάσιμος από όσους το επιθυμούν. Γνήσιες κοινωνικές συναντήσεις , ανεξάρτητα από του αν είναι προγραμματισμένες ή τυχαίες και εφόσον παραμένουν στο συνηθισμένο κοινωνικό πλαίσιο , δεν είναι συναθροίσεις κατά την έννοια του άρθρου 11 , αλλά υπάγονται στην ιδιωτική και οικογενειακή ζωή , την οποία προστατεύει το άρθρο 9 , και είναι απεριόριστα ελεύθερες.

Συνάθροιση είναι μόνο η συγκέντρωση ιδιωτών , όχι επομένως η συνέλευση ή η συνεδρίαση της Βουλής , ενός δημοτικού συμβουλίου , ενός πολυμελούς δικαστηρίου ή ενός συλλογικού οργάνου της διοικήσεως.

Όπου η άσκηση ενός άλλου ατομικού δικαιώματος συνεπάγεται τη συγκέντρωση προσώπων , εφαρμόζονται κατ' αρχήν οι εκάστοτε ειδικές συνταγματικές διατάξεις και όχι το άρθρο 11. Έτσι η συνάθροιση αποκλειστικά για θρησκευτικούς σκοπούς υπάγεται στο άρθρο 13.

Στο άρθρο 11 υπάγονται μόνο οι δημόσιες συναθροίσεις , είτε διεξάγονται στο ύπαιθρο είτε σε κλειστό χώρο. Επειδή οι πρώτες υπόκεινται σε ειδικούς περιορισμούς απ' ευθείας εκ του Συντάγματος , η διάκριση αυτή έχει πρακτική σημασία.

9. Βλ' και Π. Παραρά «συνάθροιση είναι η εις τον αυτόν τόπο συγκέντρωση , πολλών ατόμων , κατόπιν προηγούμενης συνεννοήσεως για να λάβουν κοινές αποφάσεις»

Μια συνάθροιση σε κλειστό χώρο είναι αυτή που διεξάγεται σε στεγασμένο ή μη χώρο , ο οποίος είναι περιφραγμένος με τρόπο που να μην επιτρέπει στους εκτός αυτού ευρισκομένους να συμμετάσχουν στη συνάθροιση χωρίς την άδεια των οργανωτών της συναθροίσεως. Η προϋπόθεση αυτή δεν εκπληρώνεται αν μεγάφωνα ή και τηλεοπτικές οθόνες επιτρέπουν στους ευρισκομένους εκτός του κλειστού χώρου να παρακολουθούν τη συνάθροιση.

Υπαίθρια είναι κάθε συνάθροιση που δεν διεξάγεται σε κλειστό χώρο. Στατιστικά οι υπαίθριες συναθροίσεις είναι πολύ λιγότερες από εκείνες που διεξάγονται σε κλειστό χώρο. Πολύ μεγαλύτερη είναι όμως , τόσο η πολιτική τους επιρροή , όσο και η διακινδύνευση της δημόσιας τάξεως που μπορεί να συνεπάγονται. Γι αυτό και η συνταγματική εξουσιοδότηση προς την αστυνομία να παρίσταται σε μία συνάθροιση ή και να την απαγορεύει περιορίζεται στις υπαίθριες συναθροίσεις.¹⁰

Ιδιαίτερη κατηγορία της υπαίθριας συναθροίσεως είναι η διαδήλωση , η συνάθροιση δηλαδή που αποσκοπεί στον επηρεασμό προσώπων , εκτός από αυτά που συμμετέχουν σε αυτήν. Αν η διαδήλωση είναι κινούμενη , καλείται πορεία. Οι δύο αυτές μορφές συγκεντρώσεως δίνουν τη δυνατότητα σε ομάδες που δεν έχουν καμία ή μόνο μια μικρή πρόσβαση στη Βουλή , στον τύπο ή στη ραδιοτηλεόραση , να διαδηλώνουν και να προβάλλουν τις απόψεις και τα αιτήματα τους. Συγχρόνως όμως είναι ιδιαίτερα πρόσφορες στη δημαγωγική κατολίσθηση προς τη βία και την εν γένει διακινδύνευση της δημόσιας τάξης ή τουλάχιστον τη δυσανάλογη διατάραξη της οδικής κυκλοφορίας.

Η συνάθροιση προστατεύεται συνταγματικά μόνο αν είναι ήσυχη και άοπλη. Πρέπει να συντρέχουν και τα δύο στοιχεία για να υπαχθεί η συνάθροιση στη συνταγματική προστασία και να μην επιτρέπεται να διαλυθεί από την αστυνομία.

Ήσυχη είναι η συνάθροιση που οργανώνεται εξ' αρχής και διεξάγεται χωρίς την επιδίωξη , άσκηση ή ανοχή , βίαιης επιβολής ορισμένων σκοπών.

Αν βέβαια η προϋπόθεση του «ησύχως συνέρχεσθαι» ληφθεί υπ' όψη με ευρύτητα , λίγες , ιδίως υπαίθριες συγκεντρώσεις θα παρέμεναν υπό την προστασία του άρθρου 11 , και η ελευθερία συναθροίσεως θα υπονομευόταν.

Ήδη όμως η αρχή της αναλογικότητας απαγορεύει , όπως θα δούμε , την διάλυση μιας συναθροίσεως λόγω της διαπράξεως ενός απλού παραπτώματος ούτε βέβαια παύει μια συνάθροιση να απολαμβάνει την προστασία του άρθρου 11 ,

10. Βλ. και Κ. Γεωργόπουλου. Ο ορισμός αυτός επαναλαμβάνεται και στην υπ' αριθ. 639/1966 γνωμοδότηση της Εισαγγελίας πρωτοδικών Αμαλιάδας.

με αποτέλεσμα να μπορεί να διαλυθεί από την αστυνομία μόνο διότι σημειώνονται έριδες και φιλονικίες μεταξύ των συμμετόχων της. Όταν η συνάθροιση εξελίσσεται ή απειλεί ή επιδιώκει να εξελιχθεί σε άσκηση βίας κατά προσώπων ή κατά πραγμάτων , τότε η συνάθροιση χαρακτηρίζεται ως μη ήσυχη.

Η επιταγή της ησυχίας περιορίζεται με αυτόν τον τρόπο στη πιο εναρμονισμένη με την ουσία του ατομικού δικαιώματος απαγόρευση της βιαιοπραγίας.

Αλλά και εδώ πρέπει να διακρίνουμε: Η βία μπορεί να στρέφεται προς τα έξω , να προέρχεται από έξω ή να ασκείται εντός της συναθροίσεως. Στην πρώτη περίπτωση , αν η βία προέρχεται από το σύνολο της συναθροίσεως , η συνάθροιση δεν διεξάγεται ησύχως και δεν απολαμβάνει την προστασία του άρθρου 11. Όταν η βία προέρχεται από μερικούς μόνο των συναθροιζόμενων εναντίον της θελήσεως και παρά της προσπάθειας παρεμποδίσεως εκ μέρους των οργανωτών και των υπολοίπων , την προστασία του άρθρου 11 χάνουν οι βιαιοπραγούντες και όχι η συνάθροιση στο σύνολό της. Μόνο όταν αποδεικνύεται αδύνατη στη συγκεκριμένη περίπτωση , παρά τη συμπαράσταση της αστυνομίας , η απομάκρυνση των βιαιοπραγούντων , μπορεί να είναι θεμιτή η λύση της διαλύσεως της συναθροίσεως.

Πρακτικά σπουδαιότερη και επικινδυνότερη είναι η περίπτωση άσκησης βίας κατά μιας συναθροίσεως , με σκοπό τη διάλυσή της. Μια νόμιμη συνάθροιση δε μεταβάλλεται σε παράνομη επειδή τρίτοι τη διαταράσσουν παρανόμως. Η αστυνομία είναι , αντιθέτως , υποχρεωμένη να προσφέρει την προστασία της στη διαταρασσόμενη συνάθροιση. Η διάλυση της υπό επίθεση συναθροίσεως είναι θεμιτή μόνο αν αποδειχθεί ή είναι προφανές , ότι δεν είναι σε θέση να απόκρουση την επίθεση. Αλλά και τότε η αστυνομία μπορεί να αντιμετωπίσει τη διάλυσή της υπό επίθεση συναθροίσεως , μόνο όταν απειλείται άμεσα η ζωή ή η υγεία των ησύχως συναθροιζόμενων ή τρίτων ή η περιουσία των τελευταίων. Η διατάραξη δημόσιας συναθροίσεως τιμωρείται ποινικώς.

Πρέπει τέλος να γίνουν ορισμένες παρατηρήσεις για τρία ειδικότερα ζητήματα.

Μάσκες προσώπου , στολές και άλλα διακριτικά σήματα , που φέρουν οι συναθροιζόμενοι , είναι ασυμβίβαστα με την έννοια της ήσυχης συναθροίσεως , μόνο αν είναι σύμβολα και διεγερτικά βίας.

Δεν είναι ήσυχες οι συναθροίσεις , όπου οι διαδηλωτές επιδιώκουν ή επιφέρουν σοβαρή παρακώλυση της συγκοινωνίας σε κεντρική αρτηρία της πόλεως , με το να στέκονται , να κάθονται ή να ξαπλώνουν στο δρόμο ή να απαγορεύουν την κυκλοφορία πεζών ή οχημάτων. Αυτό ισχύει επίσης για την παρακώλυση λειτουργίας κοινωφελών εγκαταστάσεων και όταν οι διαδηλωτές ανάβουν φωτιές και ανεγείρουν οδοφράγματα. Ούτε είναι ήσυχες οι συναθροίσεις που

επιδιώκουν ή επιφέρουν την ματαίωση ή παρεμπόδιση της λειτουργίας ή τον εκφοβισμό κρατικών ή άλλων δημόσιων οργάνων ή ενός πολιτικού κόμματος ή ενός συνδικάτου ή σωματίου , μιας εκλογής ή μιας άλλης συναθροίσεως. Τα ανωτέρω ισχύουν ανεξάρτητα από τη συνδρομή των προϋποθέσεων των αντίστοιχων διατάξεων του Ποινικού Κώδικα και των ειδικών ποινικών νόμων.

Άοπλη είναι η συνάθροιση που διεξάγεται χωρίς την παρουσία ένοπλων προσώπων ή την χρησιμοποίηση οποιονδήποτε αντικειμένων ως όπλων.

Αν οι οργανωτές ή ορισμένοι από αυτούς , επιτηρητές ή όργανα τάξεως είναι ένοπλοι , τότε και η συνάθροιση πρέπει να θεωρηθεί ένοπλη. Η παρουσία όμως απλώς ορισμένων ενόπλων Δε θέτει αυτομάτως ολόκληρη τη συνάθροιση εκτός της προστασίας του άρθρου 11 , αλλά μόνο τα ίδια τα ένοπλα πρόσωπα. Το αντίστροφο είναι ορθό μόνο αν ο διευθύνων τη συνάθροιση αρνηθεί να διατάξει την απομάκρυνση των ένοπλων προσώπων.

Όπλα είναι , κυρίως , τα ειδικώς κατασκευασμένα για προσβολή της ανθρώπινης ζωής και υγείας , αλλά και οποιαδήποτε άλλα κατάλληλα για επίθεση αντικείμενα που δεν έχει κανείς συνήθως επάνω του , και όποιος τα έχει θεωρείται ένοπλος.

Ακόμη περισσότερο: οποιαδήποτε αντικείμενα που μπορούν να χρησιμοποιηθούν κατά τρόπο που να προσβάλλει την ανθρώπινη ζωή και υγεία , θεωρούνται ως όπλα , όταν πράγματι χρησιμοποιούνται με αυτόν τον τρόπο και για αυτόν τον σκοπό. Τότε η συνάθροιση δεν προστατεύεται από το άρθρο 11 του Συντάγματος.

3. Τα επιμέρους στοιχεία της συναθροίσεως

A. Το στοιχείο της προσυεννόησης είναι απαραίτητο εννοιολογικό γνώρισμα της συνάθροισης γιατί έτσι διακρίνεται από τη συγκέντρωση , δηλαδή την «επί το αυτό μάλλον τυχαίως και άνευ προσυεννοήσεως γενομένη συρροή προσώπων προς σκοπούς διαφόρους της συναθροίσεως κατά τον ορισμό του 294 παρ. 2 του Κανονισμού υπηρεσίας Χωροφυλακής του 1958. Διαφέρει , συνεπώς , η συγκέντρωση από τη συνάθροιση αφενός μεν γιατί λείπει η προσυεννόηση , αφετέρου Δε γιατί λείπει ο σκοπός της συνάθροισης που συνίσταται στη λήψη αποφάσεων και κοινή ενέργεια.

B. Το στοιχείο της προσωρινότητας της συγκέντρωσης είναι απαραίτητο για να αντιδιαστείλει τη συνάθροιση από την έννοια του συνεταιρισμού. Πράγματι η συνάθροιση δε δημιουργεί κανένα διαρκή νομικό δεσμό μεταξύ των συναθροισμένων , ενώ με τη διάλυσή της παύει να υπάρχει και αυτός ο υποτιθέμενος δεσμός που πιθανόν να

δημιουργείται από την ψήφιση ενός κοινού κειμένου ή ψηφίσματος. Αντίθετα ο συνεταιρισμός δημιουργεί σταθερούς και μακροχρόνιους δεσμούς μεταξύ των μελών του και αποβλέπει στη δημιουργία τους.

Γ. Ο αριθμός των συναθροισμένων πρέπει να είναι σημαντικός. Δε νοείται συνάθροιση με την παρουσία ενός μόνο προσώπου. Αναμφίβολα , ο αριθμός των συναθροισμένων πρέπει να είναι μεγαλύτερος δεδομένου ότι συνάθροιση σημαίνει κατά κύριο λόγο , ανταλλαγή απόψεων μεταξύ των συναθροισμένων. Τρεις απόψεις υποστηρίζονται για τον απαιτούμενο ελάχιστο αριθμό. Κατά την πρώτη , αρκεί η παρουσία δύο μόνο ατόμων. Κατά τη δεύτερη απαιτείται η παρουσία τριών ατόμων. Τέλος , κατά την τρίτη , ο αριθμός πρέπει να είναι μεγαλύτερος , όχι όμως μεγαλύτερος από τον απαιτούμενο αριθμό ατόμων για τη σύσταση σωματείου.

Δ. Ο σκοπός της συνάθροισης- Σύμφωνα με τον ορισμό που δόθηκε παραπάνω , οι σκοποί της μπορεί να είναι ποικίλοι: έκφραση ή ακρόαση ανακοίνωσης ή γνώμης , διαδήλωση φρονημάτων ή αιτημάτων , πληροφόρηση , ανταλλαγή απόψεων , λήψη από κοινού αποφάσεων , από κοινού άσκηση του δικαιώματος της αναφοράς. Ο ποικιλόμορφος αυτός σκοπός της συνάθροισης με τον οποίο προσλαμβάνει χαρακτήρα μαζικής εκδήλωσης και ιδιάζουσα βαρύτητα , ιδίως στη σημερινή εποχή , δεν επιβάλλει εντούτοις κατά τρόπο αποκλειστικό τον πολιτικό χαρακτήρα της , αρκεί να τείνει στη διαμόρφωση της κοινής γνώμης. Έτσι μπορεί να σκοπεύει στην υπεράσπιση οικονομικών , θρησκευτικών , ηθικών , πολιτικών ή άλλων συμφερόντων και κατά κανόνα στη συζήτηση και προβολή δημοσίων υποθέσεων. Ομιλίες ή εκφώνηση λόγων στις συναθροίσεις είναι συνηθισμένο αλλά όχι νομικώς απαραίτητο στοιχείο , δεδομένου ότι η συνεννόηση μεταξύ των συναθροιζομένων καθώς και η εκδήλωση γνώμης ή αιτήματος από αυτούς μπορεί να γίνει με άλλους τρόπους όπως συμβολικές παραστάσεις ή γραπτά συνθήματα. Έτσι κατ' αρχήν δεν αποτελούν συναθροίσεις οι απλές συγκεντρώσεις με σκοπό την εμπορία , την ψυχαγωγία , τα θεάματα , τους αθλητικούς αγώνες και τις εορτές. Αυτό ορίζει επίσης και το άρθρο 1 παρ. 3 του Ν.Δ. 794/71 , κατά το οποίο: «Δεν υπόκεινται στους όρους του παρόντος , ... , οι δημόσιες συναθροίσεις οι οποίες πραγματοποιούνται αποκλειστικά για εκπλήρωση εμπορικών ή ψυχαγωγικών εν γένει σκοπών ή για παρακολούθηση δημόσιων θεαμάτων ή αθλητικών ή άλλων εν γένει αγώνων». Τίθεται όμως το ζήτημα αν οι ψυχαγωγικές συγκεντρώσεις που γίνονται στα πλαίσια δημόσιων συναθροίσεων ή έχουν το χαρακτήρα πολιτικής διαμαρτυρίας ή διαδήλωσης , θεωρούνται και προστατεύονται ως συναθροίσεις. Νομίζουμε ότι οι συγκεντρώσεις αυτές , στις οποίες προέχει το πολιτικό στοιχείο , πρέπει να θεωρηθούν ως συναθροίσεις , χωρίς όμως η άποψη αυτή να μπορεί να υποστηριχτεί και για όλες τις πολιτικές επιθεωρήσεις , στις οποίες προέχει αντίθετα ο ψυχαγωγικός

χαρακτήρας. Τέλος κατά την ορθότερη άποψη θεωρούνται συναθροίσεις και οι διαλέξεις και γενικά οι επιστημονικές συγκεντρώσεις ως εκδηλώσεις πνευματικού περιεχομένου.

4. Το περιεχόμενο της ελευθερίας των συναθροίσεων

4.1. Το θετικό περιεχόμενο του δικαιώματος

Το άρθρο 11 του ισχύοντος Συντάγματος κατοχυρώνει στην πρώτη του παράγραφο το δικαίωμα της ειρηνικής συνάθροισης. Ειδικότερα το δικαίωμα αυτό περιλαμβάνει τρία επιμέρους δικαιώματα: το δικαίωμα διοργάνωσης της συνάθροισης, το δικαίωμα διεύθυνσης της συνάθροισης και το δικαίωμα συμμετοχής σε συνάθροιση. Διοργάνωση είναι η πρωτοβουλία πραγματοποίησης της συνάθροισης και η πραγματοποίησή της αυτή καθεαυτή. Διεύθυνση είναι η διεύθυνση της συνάθροισης και η εγγύηση της κανονικής εξέλιξης της συζήτησης. Συμμετοχή, τέλος, είναι η παρουσία και η συμμετοχή σε μια συνάθροιση ή στις συζητήσεις που γίνονται στα πλαίσιά της. Τις επιμέρους αυτές μορφές του δικαιώματος της συνάθροισης προβλέπει και το Ν.Δ. 794/71 «περί δημοσίων συναθροίσεων», το οποίο διακρίνει το δικαίωμα διοργάνωσης, το δικαίωμα διεύθυνσης και φυσικά το δικαίωμα συμμετοχής σε δημόσιες συναθροίσεις. Το ίδιο θετικό περιεχόμενο έχει και το αντίστοιχο άρθρο 8 του Θεμελιώδους Νόμου της Ομοσπονδιακής Δημοκρατίας της Γερμανίας.

Με την ελευθερία αυτή δεν συμβιβάζεται η απαίτηση οποιασδήποτε άδειας, εγκρίσεως ή εγγυοδοσίας. Καθ' εαυτήν δε συμβιβάζεται με την απόλυτη συνταγματικά κατοχύρωση ούτε η απαίτηση προηγούμενης αναγγελίας, όπως αυτής που προβλέπει το Ν.Δ. 794/1971. Ασφαλώς η κατά το άρθρο 11 παρ. 2 εδ. 2 εξουσία της αστυνομίας να απαγορεύει, υπό ορισμένες συνθήκες, υπαίθριες συναθροίσεις δεν συνεπάγεται λογικά την επιταγή προς το νομοθέτη να επιβάλλει το σύστημα της προηγούμενης αγγελίας. Εν πάση περιπτώσει το σύστημα αυτό, το οποίο επιβάλλει το Ν.Δ. 794/1971, είναι σχετικής ισχύος γιατί το Σύνταγμα ασφαλώς δεν απαγορεύει τις αυθόρμητες συναθροίσεις, που αποκλείουν λογικά την προηγούμενη αγγελία.

Η ελευθερία ομιλίας σε μια συνάθροιση ή διαδήλωση καλύπτεται από την ελευθερία της γνώμης, που παραδοσιακά είναι ελευθερία του λόγου.

Δεν αποκλείει όμως η ελευθερία συναθροίσεως ορισμένους νομοθετικά θεμελιωμένους κανόνες, που καθιστούν ευχερέστερη τη νόμιμη διεξαγωγή μιας συναθροίσεως και διευκολύνουν το εποπτικό

έργο των αστυνομικών αρχών , χωρίς καθόλου να δυσχεράνουν την οργάνωση ή διεξαγωγή της συναθροίσεως. Πρόκειται κυρίως για την υποχρέωση ύπαρξης προέδρου , ο οποίος διοργανώνει τη δημόσια συνάθροιση. Ο πρόεδρος και η επιτροπή την οποία αυτός ορίζει , είναι υπεύθυνοι για τη νόμιμη διεξαγωγή της συναθροίσεως και με αυτούς έχουν κατ' αρχήν επαφή οι αστυνομικές αρχές.

Στην ελευθερία της συναθροίσεως ανήκει και η ελευθερία καθορισμού του χρόνου και του τόπου διεξαγωγής της συγκεκριμένης συναθροίσεως με τους ανάλογους βεβαίως περιορισμούς προς προστασία άλλων εννόμων αγαθών.

Η ελευθερία συναθροίσεως περιλαμβάνει και την ελευθερία της μη διοργανώσεως ή διεξαγωγής συναθροίσεως και της μη συμμετοχής σε συνάθροιση ή αποχωρήσεως από αυτήν. Κρατικά επιβεβλημένες «αυθόρμητες συναθροίσεις» συχνές στα ολοκληρωτικά καθεστάτα απαγορεύονται από το άρθρο 11 του Συντάγματος. Η υποχρέωση συμμετοχής των βουλευτών στις συνεδριάσεις της Βουλής ή υπαλλήλων σε υπηρεσιακές συνελεύσεις ή των μελών διοικητικών συλλογικών οργάνων στις συνεδριάσεις τους δεν αποτελούν βέβαια εξαιρέσεις από τον κανόνα αυτό , διότι , όπως παρατηρήθηκε ήδη , οι συνελεύσεις και οι συνεδριάσεις αυτές δεν αποτελούν συναθροίσεις κατά την έννοια του άρθρου 11.

4.2 Το αρνητικό και διασφαλιστικό περιεχόμενο του δικαιώματος

Είναι αμφίβολο το ζήτημα αν το δικαίωμα της συνάθροισης περιλαμβάνει και ένα δικαίωμα του ατόμου κατά του Κράτους για ορισμένες οικονομικές παροχές που να διευκολύνουν την άσκηση του δικαιώματος , όπως για παράδειγμα διάθεση αιθουσών , χώρων και μέσων γενικά για την πραγματοποίηση συναθροίσεων. Το ζήτημα αυτό πρέπει να λυθεί αποφαστικά. Το δικαίωμα της συνάθροισης είναι κατ' αρχήν αμυντικό δικαίωμα του ατόμου κατά του Κράτους και των άλλων φορέων της δημόσιας εξουσίας του , που είναι οι αποδέκτες του. Με άλλα λόγια το περιεχόμενό του είναι κατ' αρχήν αρνητικό: απαγορεύει την προσβολή των συναθροίσεων από τους φορείς δημόσιας εξουσίας , αλλά και από τρίτους. Αυτό εξάλλου αποτελεί αυτονόητο καθήκον του Κράτους για όλα τα ατομικά δικαιώματα.

5. Οι φορείς του δικαιώματος της συναθροίσεως

5.1. Τα φυσικά πρόσωπα

Το άρθρο 11 του ισχύοντος Συντάγματος κατοχυρώνει ρητά το δικαίωμα της συνάθροισης μόνο υπέρ των Ελλήνων. Ο περιορισμός της προστασίας του δικαιώματος στους πολίτες δικαιολογείται τόσο από την πολιτική φύση του δικαιώματος, όσο και από τον προέχοντα πολιτικό χαρακτήρα του δικαιώματος, χωρίς να αποκλείει την άσκηση του δικαιώματος αυτού από τους αλλοδαπούς αν υπάρχει ρητή νομοθετική καθιέρωση, όπως η Ευρωπαϊκή Σύμβαση των Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων. Όμως επιτρέπεται αναμφίβολα ο περιορισμός της άσκησης του δικαιώματος της συνάθροισης στους αλλοδαπούς, εφόσον το ασκούν για πολιτικούς σκοπούς.

Το Σύνταγμα θεωρεί κατ' αρχήν τα φυσικά πρόσωπα ικανά να είναι υποκείμενα θεμελιωδών δικαιωμάτων, χωρίς να απαιτεί τη συμπλήρωση μιας ορισμένης ηλικίας. Έτσι η ικανότητα των φυσικών προσώπων να είναι υποκείμενα θεμελιωδών δικαιωμάτων συμπίπτει κατ' αρχήν με την ικανότητα δικαίου. Επομένως υποκείμενα του δικαιώματος της συνάθροισης είναι όλοι οι Έλληνες, τόσο οι ενήλικοι όσο και οι ανήλικοι. Το Σύνταγμα δεν απαιτεί τη συμπλήρωση ορισμένης ηλικίας των φυσικών προσώπων ούτε για την ικανότητα αυτοπρόσωπης άσκησης των θεμελιωδών δικαιωμάτων. Ωστόσο, ορισμένη ηλικία είναι απαραίτητη για την άσκηση των θεμελιωδών δικαιωμάτων και επομένως και του δικαιώματος της συνάθροισης. Θα ήταν προφανώς παράλογο να υποστηρίζαμε ότι τα νήπια μπορούν να ασκήσουν αυτοπροσώπως το δικαίωμα στη συνάθροιση. Υποστηρίζεται ότι οι ανήλικοι μπορούν να ασκήσουν το δικαίωμα της συνάθροισης με τη συμπλήρωση του δέκατου έβδομου έτους της ηλικίας τους, από τότε δηλαδή που υπέχουν κατά τον Ποινικό Κώδικα ποινική ευθύνη. Όμως, κατά άλλη άποψη, η συμπλήρωση του δέκατου έβδομου έτους της ηλικίας τους, είναι αρκετά υψηλό χρονικό όριο για τη σημερινή εποχή που η άσκηση του δικαιώματος του εκλέγειν επιτρέπεται με τη συμπλήρωση του δέκατου όγδοου έτους της ηλικίας. Εξάλλου, η παραδοχή της πρώτης άποψης, θα οδηγούσε στο αποτέλεσμα να αποκλείονται από την άσκηση του δικαιώματος της συνάθροισης οι περισσότεροι μαθητές. Ορθότερη είναι η σύνδεση της ικανότητας αυτοπρόσωπης άσκησης του δικαιώματος της συνάθροισης με τη δικαιοπρακτική ικανότητα και αστική ευθύνη των ανηλίκων. Θεωρούμε ότι ο ανήλικος που έχει συμπληρώσει το δέκατο έτος της ηλικίας του, ως άτομο με περιορισμένη ικανότητα για δικαιοπραξία, είναι ικανός για την άσκηση του δικαιώματος της συνάθροισης. Τέλος πρέπει να σημειωθεί ότι ορισμένα άτομα αδυνατούν απόλυτα να ασκήσουν το δικαίωμα της συνάθροισης, λόγω αδυναμίας μετακίνησής τους, όπως για παράδειγμα οι παράλυτοι.

5.2. Τα νομικά πρόσωπα

Φορείς των ατομικών δικαιωμάτων , σύμφωνα με την καταγωγή και τη φύση τους είναι κατ' αρχήν μόνο τα φυσικά πρόσωπα. Από την κλασσική αυτή αρχή , δεν απομακρύνθηκε το ισχύον Σύνταγμα , το οποίο δεν κατοχύρωσε ρητά , εκτός από το δικαίωμα της απεργίας , τα ατομικά δικαιώματα και υπέρ των νομικών προσώπων.

Πρέπει , πάντως , να διευκρινιστεί ότι το Κράτος και τα άλλα νομικά πρόσωπα δημοσίου δικαίου , ανεξάρτητα από τη νομική μορφή δράσης τους , δεν μπορούν κατ' αρχήν να θεωρηθούν ως φορείς ατομικών δικαιωμάτων , γιατί δεν μπορούν προφανώς τα πρόσωπα αυτά να είναι συγχρόνως αποδέκτες και φορείς των ίδιων δικαιωμάτων. Ο νόμος μπορεί αναμφίβολα να καθιερώνει τα ατομικά δικαιώματα και υπέρ των νομικών προσώπων. Έτσι τα άρθρα 2 και 3 του Ν.Δ. 794/71 κατοχυρώνουν ρητά τα δικαιώματα διοργάνωσης και πραγματοποίησης συναθροίσεων και υπέρ νομικών προσώπων και ενώσεων προσώπων. Αντίθετα το δικαίωμα συμμετοχής σε συνάθροιση καθιερώνεται μόνο υπέρ των φυσικών προσώπων. Τα νομικά πρόσωπα αναγνωρίζονται ως φορείς των θεμελιωδών δικαιωμάτων στην Ομοσπονδιακή Δημοκρατία της Γερμανίας με ρητή διάταξη του Θεμελιώδους Νόμου. Συγκεκριμένα , το άρθρο 19 παρ. 3 ορίζει τα ακόλουθα: «Τα θεμελιώδη δικαιώματα ισχύουν επίσης υπέρ των ημεδαπών νομικών προσώπων , εφόσον σύμφωνα με τη φύση τους είναι εφαρμόσιμα σε αυτά». Το δικαίωμα της συνάθροισης θεωρείται ότι μπορεί να ασκηθεί και από νομικά πρόσωπα. Έτσι λοιπόν έννομη προστασία κατά της απαγορεύσεως μιας συναθροίσεως μπορεί επομένως να ζητήσει παραδεκτώς και ένα νομικό πρόσωπο ιδιωτικού δικαίου. Το ίδιο ισχύει και για ενώσεις προσώπων χωρίς νομική προσωπικότητα , που οργανώνουν και διεξάγουν συναθροίσεις.

6. Η «τριτενέργεια» του δικαιώματος των συναθροίσεων

Το δικαίωμα της συνάθροισης έχει κατ' αρχήν ως αποδέκτες όλους τους φορείς δημόσιας εξουσίας , δηλαδή το Κράτος και τα άλλα νομικά πρόσωπα δημοσίου δικαίου. Ειδικότερα , το δικαίωμα της συνάθροισης δεσμεύει ολόκληρη την κρατική εξουσία , δηλαδή τη νομοθετική , την εκτελεστική και τη δικαστική λειτουργία. Κατά την ορθότερη άποψη το δικαίωμα της συνάθροισης δεσμεύει τα νομικά πρόσωπα δημοσίου δικαίου πάντοτε , ανεξάρτητα δηλαδή από τους νομικούς τύπους δράσης τους. Τέλος το δικαίωμα της συνάθροισης δεσμεύει και τα νομικά πρόσωπα ιδιωτικού δικαίου και ιδίως τις επιχειρήσεις , αποκλειστικός ή κύριος μέτοχος των οποίων είναι το κράτος.

Τίθεται , όμως το ζήτημα , αν το δικαίωμα της συνάθροισης έχει τριτενέργεια. Το ζήτημα αυτό πρέπει να λυθεί αποφαστικά. Το ισχύον Σύνταγμα μας κατοχυρώνει κατ' αρχήν το δικαίωμα της συνάθροισης , όπως και τα άλλα ατομικά δικαιώματα , υπό την παραδοσιακή έννοια του ως αμυντικό δικαίωμα των ατόμων κατά του Κράτους , αποφεύγοντας να θεσπίσει με μια γενική διάταξη την τριτενέργεια των ατομικών δικαιωμάτων. Υπέρ αυτής της άποψης συνηγορεί πρόδηλα και το επιχείρημα εξ' αντιδιαστολής από τις διατάξεις των άρθρων 22 παρ. 1 εδ.β και 23 παρ. 1 του Συντάγματος , οι οποίες καθιερώνουν αποκλειστικά και μόνο την τριτενέργεια της αρχής της ισότητας της αμοιβής των εργαζομένων και της συνδικαλιστικής ελευθερίας αντίστοιχα.

Αντίθετα υποστηρίζεται ότι το δικαίωμα της συνάθροισης έχει έμμεση τριτενέργεια. Σύμφωνα με την άποψη περί έμμεσης τριτενέργειας , που είναι γενικά κρατούσα για τα ατομικά δικαιώματα , το δικαίωμα της συνάθροισης πρέπει να εφαρμόζεται κατά τη συμπλήρωση των αόριστων εννοιών και γενικών ρητρών του ιδιωτικού δικαίου. Έτσι υποστηρίζεται ότι το δικαίωμα της συνάθροισης πρέπει να λαμβάνεται υπόψη στις εργασιακές σχέσεις και στις σχέσεις γονέων-παιδιών , με την έννοια ότι πρέπει να διασφαλίζεται η ακώλυτη άσκησή του από τους εργαζομένους και τα παιδιά. Στο πρώτο θέμα , ο Ν. 1264/1982 «για τον εκδημοκρατισμό του Συνδικαλιστικού Κινήματος και την κατοχύρωση των συνδικαλιστικών ελευθεριών των εργαζομένων» επιβάλλει με τη διάταξη του άρθρου 16 παρ. 3 στον εργοδότη την υποχρέωση να διαθέτει κατάλληλους χώρους για τις τακτικές και έκτακτες συνελεύσεις των εργαζομένων ή και να μισθώνει τέτοιους. Στο δεύτερο θέμα , πρέπει οι διατάξεις των άρθρων 1510-1512 και 1518 του Αστικού Κώδικα , που αναφέρονται στη γονική μέριμνα και επιμέλεια του ανηλίκου , να ερμηνεύονται υπέρ του δικαιώματος της συναθροίσεως των ανηλίκων.

7. Οι οριοθετήσεις του δικαιώματος της συναθροίσεως

Το άρθρο 11 του Συντάγματος περιλαμβάνει τρεις περιορισμούς που αναφέρονται στον τρόπο άσκησης του δικαιώματος της συνάθροισης. Ειδικότερα κατά τη διάταξη του άρθρου 11 παρ. 1 ορίζεται ότι: «Οι Έλληνες έχουν το δικαίωμα να συνέρχονται ήσυχα και χωρίς όπλα» , ενώ κατά τη διάταξη του άρθρου 11 παρ. 2 εδ. α «Μόνο στις δημόσιες υπαίθριες συναθροίσεις μπορεί να παρίσταται η αστυνομία». Οι δύο πρώτοι περιορισμοί που περιλαμβάνονται στην πρώτη παράγραφο του άρθρου αναφέρονται σε όλα τα είδη των συναθροίσεων , αντίθετα , ο τρίτος περιορισμός που περιλαμβάνεται στο πρώτο εδάφιο της τρίτης

παραγράφου του άρθρου αναφέρεται μόνο στις δημόσιες υπαίθριες συναθροίσεις.

Α) Ο όρος «ήσυχα»- Ο όρος ήσυχα Δε σημαίνει ήρεμη και μη θορυβώδη συνάθροιση , αλλά ότι αυτή δεν επιτρέπεται να προκαλέσει διατάραξη της δημόσιας ασφάλειας ούτε να εκτραπεί σε βίαιη και στασιαστική. Ο χαρακτηρισμός αυτός αποδίδεται σε μια συνάθροιση κυρίως από τη συμπεριφορά του διοργανωτή , του προέδρου και ιδίως των μελών της , όταν δηλαδή αυτοί χρησιμοποιούν σωματική βία κατά προσώπων ή πραγμάτων όχι όμως και όταν δημιουργηθεί απλή έξαψη , γιατί η εκτίμηση περί έξαψης είναι αόριστη και αυθαίρετη και μπορεί να οδηγήσει στον περιορισμό του δικαιώματος της συνάθροισης. Έτσι βίαιη μπορεί να χαρακτηριστεί μια συνάθροιση είτε όταν οι βίαιες ενέργειες των μελών της συνάθροισης στρέφονται εναντίον τρίτων , για παράδειγμα κρατικών οργάνων , είτε όταν χρησιμοποιείται βία μεταξύ των συναθροισμένων. Είναι ευνόητο ότι η συμπεριφορά αυτή , προκειμένου περί μελών της συνάθροισης , πρέπει να προέρχεται από περισσότερα του ενός πρόσωπα και όχι από μεμονωμένο άτομο , το οποίο μπορεί και να αποβληθεί από τον πρόεδρο της συνάθροισης. Ο ειρηνικός χαρακτήρας κρίνεται στο σύνολο της συνάθροισης. Βιαιότητες ορισμένων μελών ή και μιας μειοψηφίας Δε μεταβάλλουν κατ' αρχήν τον ειρηνικό χαρακτήρα της συνάθροισης και Δε δικαιολογούν επέμβαση των αρχών. Μια συνάθροιση δεν χαρακτηρίζεται επίσης ως «μη ήσυχη» από τη συμπεριφορά τρίτων προσώπων που διαταράσσουν την ομαλή πορεία της , εκτός αν πρόκειται για γενική σύρραξη. Οι τρίτοι που παρενοχλούν μια «ήσυχη συνάθροιση» πρέπει να απομακρύνονται από τις αστυνομικές αρχές.

Β) Ο όρος «χωρίς όπλα»- Γίνεται δεκτό ότι στη έννοια του όπλου περιλαμβάνονται κατ' αρχήν όλα τα όπλα με την τεχνική ή πραγματική έννοια του όρου. Ως όπλα όμως θεωρούνται και όσα αντικείμενα από τη φύση τους αυξάνουν τη μυϊκή δύναμη του ατόμου και είναι ικανά να τραυματίσουν άτομα ή να προκαλέσουν σημαντικές υλικές ζημιές. Είναι αδιάφορο αν ο κάτοχος οπλοφορίας έχει άδεια ή όχι.

Γ) Η παρουσία της αστυνομίας- Σύμφωνα με τη διάταξη του άρθρου 11 παρ. 2 εδ. α του Συντάγματος η παρουσία της αστυνομίας επιτρέπεται μόνο στις δημόσιες υπαίθριες συναθροίσεις. Η διάταξη αυτή αποτελεί νεωτερισμό σε σχέση με τα προηγούμενα ελληνικά Συντάγματα , δεδομένου ότι περιορίζει το δικαίωμα παρουσίας της αστυνομίας μόνο στις δημόσιες υπαίθριες συναθροίσεις και όχι γενικά στις δημόσιες συναθροίσεις. Επομένως κατ' αντιδιαστολή , η παρουσία της αστυνομίας στις δημόσιες συναθροίσεις σε κλειστό χώρο , είναι ανεπίτρεπτη.

Την παρουσία της αστυνομίας προβλέπει και το Ν.Δ. 794/1971 , η διάταξη του άρθρου 4 παρ. 1. Η διάταξη όσον αφορά τις δημόσιες συναθροίσεις σε κλειστό χώρο , είναι αντισυνταγματική. Η παρουσία της

αστυνομικής δύναμης πρέπει να είναι διακριτική και ανάλογη με τον αριθμό των συναθροισμένων , κατά τρόπο ώστε να μη χρησιμεύει για εκφοβισμό ή να επηρεάζει το φρόνημά τους , αλλά αντίθετα να διασφαλίζει την κανονική εξέλιξη της συνάθροισης.

8. Οι περιορισμοί του δικαιώματος της συνάθροισης

8.1 Οι συνταγματικοί περιορισμοί

8.1.α. Οι περιορισμοί που αναφέρονται στους φορείς

Τέτοιο περιορισμό θεσπίζει η διάταξη του άρθρου 11 παρ. 1 του Συντάγματος κατά την οποία το δικαίωμα της συνάθροισης κατοχυρώνεται μόνο υπέρ των Ελλήνων πολιτών.

8.1.β. Περιορισμοί καθιερούμενοι από τη διάταξη του άρθρου 5 παρ. 1 του Συντάγματος

Η διάταξη κατοχυρώνει το γενικό θεμελιώδες δικαίωμα στο οποίο περιλαμβάνεται και η ελευθερία ανάπτυξης της προσωπικότητας , υπό τη ρητή επιφύλαξη των δικαιωμάτων των άλλων , του Συντάγματος και των χρηστών ηθών. Έτσι η διάταξη υιοθέτησε τον τριπλό περιορισμό της ελευθερίας ανάπτυξης της προσωπικότητας που καθιερώνει και η αντίστοιχη διάταξη του Θεμελιώδους Νόμου της Βόννης. Το ζήτημα κυρίως τίθεται για τον περιορισμό των χρηστών ηθών , γιατί οι δύο άλλοι είναι αυτονόητοι. Οι ειδικές ατομικές ελευθερίες , όπως το δικαίωμα της συνάθροισης , δεν κατοχυρώνονται υπό τον περιορισμό των χρηστών ηθών καθώς η διάταξη του άρθρου 11 είναι ειδική σε σχέση με τη διάταξη του άρθρου 5 παρ. 1 , η οποία είναι γενική.

8.1.γ. Απαγόρευση του δικαιώματος συνάθροισης σε ορισμένα άτομα

Α. Δημόσιοι υπάλληλοι και υπάλληλοι Ν.Π.Δ.Δ.: Το άρθρο 11 του Συντάγματος δεν καθιερώνει κανένα περιορισμό στην άσκηση του δικαιώματος της συνάθροισης για τους δημόσιους υπαλλήλους , πολιτικούς και στρατιωτικούς και τους υπαλλήλους των νομικών προσώπων δημοσίου δικαίου , οι οποίοι κατ' αρχήν απολαμβάνουν το δικαίωμα όπως και όλοι οι άλλοι Έλληνες. Περιορισμοί στην άσκηση του δικαιώματος της συνάθροισης στα πρόσωπα αυτά δεν μπορούν να επιβληθούν ούτε με διάταξη νόμου , δεδομένου ότι κατά τη διάταξη του άρθρου , το δικαίωμα της συνάθροισης δεν κατοχυρώνεται υπό τη επιφύλαξη του νόμου. Υπέρ της εδώ υποστηριζόμενης άποψης ,

συνηγορεί πρόδηλα και επιχείρημα εξ αντιδιαστολής από τη διάταξη του άρθρου 12 παρ. 4 του Συντάγματος, η οποία κατοχυρώνει το δικαίωμα συνεταιρισμού των δημοσίων υπαλλήλων, των υπαλλήλων οργανισμών τοπικής αυτοδιοίκησης ή άλλων νομικών προσώπων δημοσίου δικαίου ή δημοσίων επιχειρήσεων υπό τη γενική επιφύλαξη του νόμου. Περιορισμοί στην άσκηση του δικαιώματος της συνάθροισης απορρέουν από τη διάταξη του άρθρου 29 παρ. 3 του Συντάγματος κατά την οποία: «Απαγορεύονται απολύτως οι οποιασδήποτε μορφής εκδηλώσεις υπέρ πολιτικών κομμάτων στους δικαστικούς λειτουργούς, στους στρατιωτικούς γενικά, στα όργανα των σωμάτων ασφαλείας και στους δημοσίους υπαλλήλους, καθώς και η ενεργός δράση υπέρ οποιουδήποτε κόμματος στους υπαλλήλους νομικών προσώπων δημοσίου δικαίου, των δημοσίων επιχειρήσεων και τους οργανισμούς τοπικής αυτοδιοίκησης». Η διάταξη απαγορεύει απόλυτα μεν όλες τις εκδηλώσεις των δημοσίων υπαλλήλων υπέρ πολιτικών κομμάτων, την ενεργό δε δράση των υπαλλήλων των νομικών προσώπων δημοσίου δικαίου και των δημοσίων επιχειρήσεων υπέρ κόμματος. Από τη διάταξη αυτή συνάγεται αναμφίβολα για τους δημόσιους υπαλλήλους και τους υπαλλήλους νομικών προσώπων δημοσίου δικαίου η απαγόρευση διοργάνωσης και διεύθυνσης κομματικών συναθροίσεων, δεδομένου ότι οι πράξεις αυτές έχουν το χαρακτήρα είτε εκδήλωσης υπέρ πολιτικών κομμάτων, είτε ενεργούς δράσης υπέρ αυτών. Αντίθετα επιτρέπονται η διοργάνωση, η διεύθυνση και η συμμετοχή σε συνάθροιση μη πολιτικού περιεχομένου καθώς και η απλή συμμετοχή σε πολιτική συνάθροιση υπό την αυτονόητη βέβαια προϋπόθεση ότι δεν παραμελούνται οι υπηρεσιακές υποχρεώσεις των προσώπων αυτών

Β. Φοιτητές: Κανένας περιορισμός δεν μπορεί να τεθεί από το Κράτος στην άσκηση του δικαιώματος της συνάθροισης από τους φοιτητές όσον αφορά μάλιστα την άσκηση του δικαιώματος έξω από τον χώρο των σπουδών ή της σπουδαστικής διαμονής τους. Με το θέμα ασχολήθηκε η απόφαση 207/1967 της Ολομέλειας του Συμβουλίου της επικρατείας, η οποία έκρινε το κύρος των διατάξεων του άρθρου 124 και 127 του Ν. 5343/32 «περί οργανισμού του Πανεπιστημίου Αθηνών», που επέβαλλαν τη λήψη άδειας από τον Πρύτανη για τη διοργάνωση συναθροίσεων σε κλειστό χώρο από φοιτητές ή τη συμμετοχή τους σε αυτές υπό την ισχύ του άρθρου 10 του Συντάγματος του 1952. Η απόφαση νομολόγησε ορθά τα εξής: «... Δοθέντος όμως ότι το άρθρο 10 του ισχύοντος Συντάγματος ορίζει ότι «οι Έλληνες έχουν το δικαίωμα του συνέρχεσθαι ήσυχα και χωρίς όπλα. Μόνο στις δημόσιες συναθροίσεις μπορεί να παρίσταται η αστυνομία. Οι υπαίθριες συναθροίσεις μπορούν να απαγορευθούν αν από αυτές επίκειται κίνδυνος για τη δημόσια ασφάλεια», έπεται ότι δεν επιτρέπεται να υπαχθώσιν εις την προηγούμενη άδεια οι δημόσιες συγκεντρώσεις σε κλειστό χώρο και

’τι αυτό το δικαίωμα απολαμβάνουν όλοι οι Έλληνες , και οι φοιτητές για τις εκτός του Πανεπιστημίου συναθροίσεις , δεδομένου ότι στις εντός του Πανεπιστημίου συναθροίσεις ισχύει η εσωτερική διοικητική εποπτεία των Πανεπιστημιακών Αρχών. Αντίκεινται , κατ’ ακολουθία , στο Σύνταγμα οι διατάξεις των άρθρων 124 και 127 του Πανεπιστημιακού Νόμου , εφόσον απαιτούν τη λήψη άδειας των φοιτητών από τον πρύτανη και για τις εκτός του Πανεπιστημίου δημόσιες συγκεντρώσεις σε κλειστό χώρο , γι’ αυτό και δεν μπορεί να θεμελιωθεί παράπτωμα πειθαρχικό , αν βάσιμα προβάλλεται». Ο Νόμος 1268/1982 «για τη δομή και λειτουργία των Α.Ε.Ι.» δεν περιέχει κανένα περιορισμό για το συγκεκριμένο θέμα. Αντίθετα το άρθρο 2 παρ. 3 εδ. α ορίζει ότι: «Όλοι οι εργαζόμενοι στα Α.Ε.Ι. όπως και οι φοιτητές , είναι ελεύθεροι να εκφράζονται συλλογικά μέσα από τα συνδικαλιστικά τους όργανα που διευκολύνονται στη λειτουργία τους από τις Πανεπιστημιακές αρχές».

8.2. Οι νομοθετικοί περιορισμοί

Το άρθρο 11 δεν υποβάλλει την διακήρυξη του δικαιώματος καθ’ εαυτό , αλλά μόνο την ειδικότερη ρύθμιση των περιορισμών του σε επιφύλαξη του νόμου. Αλλά και εδώ η ελευθερία των συναθροίσεων και διαδηλώσεων Δε σημαίνει ελευθερία προς αδικοπραξία.

Αυτό δεν ισχύει μόνο για τα εγκλήματα κατά της ζωής ή της περιουσίας. Ισχύει επίσης για τις παραβάσεις του Κώδικα Οδικής κυκλοφορίας. Το αίτημα για την υποταγή της οδικής κυκλοφορίας στην ελευθερία των συναθροίσεων δεν είναι καινούριο. Δεν είναι κατ’ ανάγκη και μόνο δημοκρατική η απαίτηση της υπεροχής της συναθροίσεως και διαδηλώσεως έναντι της ομαλής οδικής κυκλοφορίας. Αντιθέτως οι συναθροίσεις και οι διαδηλώσεις πρέπει να διεξάγονται με τρόπο που να μη διαταράσσεται ή να διαταράσσεται μόνο στο μέτρο του απολύτως αναγκαίου η οδική κυκλοφορία.

Αδικήματα που ο πολίτης δεν μπορεί να διαπράξει χωρίς να τιμωρηθεί ως άτομο , δεν γίνονται θεμιτά μόλις το άτομο μεταμορφωθεί σε διαδηλωτή.

Και η συνάθροιση υπάγεται επομένως στους γενικούς νόμους , στους νόμους δηλαδή που προστατεύουν ένα έννομο αγαθό , χωρίς να στρέφονται κατά ενός προσώπου ή ομάδας προσώπων ή κατά ορισμένης συναθροίσεως ή του αντικειμένου τους , ούτε να καθιστούν αδύνατη , ούτε να δυσχεραίνουν ή να αποδυναμώνουν δυσανάλογα την άσκηση του δικαιώματος συναθροίσεως. Αν επομένως σε περίοδο επιδημίας απαγορευθεί προσωρινά η συγκέντρωση πολλών ανθρώπων σε κλειστό χώρο δεν μπορεί παρ’ όλα αυτά να γίνει συνάθροιση με επίκληση του γεγονότος ότι το άρθρο 11 παρ. 1 δεν περιέχει επιφύλαξη νόμου , ούτε υποβάλλει η παρ. 2 τις συναθροίσεις σε κλειστό χώρο σε οποιουσδήποτε

περιορισμούς. Το ίδιο ισχύει και για τη διεξαγωγή συναθροίσεως σε ακίνητο που κηρύχθηκε ετοιμόρροπο , όπου για λόγους προστασίας προσώπων , ή σε ιστορικό μνημείο , όπου για λόγους προστασίας του ίδιου του κτιρίου , απαγορεύονται οι συναθροίσεις.

Στις περιπτώσεις αυτές πρόκειται για γενικούς περιορισμούς που στην πραγματικότητα είναι προσδιορισμοί του ατομικού δικαιώματος. Οι γενικοί περιορισμοί της ελευθερίας της συναθροίσεως , όπως και όλων των άλλων ατομικών δικαιωμάτων και ιδιωτικών δραστηριοτήτων ποτέ Δε δικαιολογούν την επιβολή προληπτικών υποχρεώσεων στους οργανωτές μιας συναθροίσεως , όπως την αναγγελία ή καν την προηγούμενη άδεια. Αν η αστυνομική αρχή πληροφορηθεί την προετοιμασία την προετοιμασία της κατά παράβαση των γενικών νόμων διεξαγωγής μιας συναθροίσεως , Δε δικαιούται να την απαγορεύσει , αλλά μπορεί να επιστήσει την προσοχή των διοργανωτών και του κοινού στις σχετικές απαγορεύσεις και τους περιορισμούς των γενικών νόμων και την ενδεχόμενη ανάγκη επεμβάσεως της αστυνομίας , αν οι κανόνες αυτοί παραβιαστούν.

Η αστυνομία δεν παύει να είναι υπεύθυνη για την τήρηση της δημόσιας τάξεως , μόνο και μόνο γιατί γίνεται μια διαδήλωση ή μια πορεία. Αποτελεί δική της ευθύνη να διατηρήσει κατά το δυνατόν ρέουσα την οδική κυκλοφορία. Ασφαλώς πρέπει να σταθμίσει εκάστοτε το έννομο αγαθό της οδικής κυκλοφορίας , που προστατεύεται στο πλαίσιο της ελευθερίας κινήσεως , με την ελευθερία της συναθροίσεως και διαδηλώσεως. Κάθε δημοκρατία πρέπει να είναι διατεθειμένη να ανέχεται ως ένα εύλογο βαθμό την ενόχληση της οδικής κυκλοφορίας για χάρη της ελεύθερης διεξαγωγής διαδηλώσεων και πορειών.

Αυτό όμως Δε σημαίνει ότι οι αστυνομικές αρχές δικαιούνται να ανέχονται την καθήλωση της ελευθερίας κινήσεως κάθε φορά που μια οποιαδήποτε ομάδα αποφασίζει μια πορεία στις κεντρικές αρτηρίες της πόλεως. Εκτός από σπάνιες εξαιρέσεις πραγματικά παλλαϊκών διαδηλώσεων , η αστυνομία πρέπει να επιβάλλει τον σεβασμό της ελευθερίας κινήσεως των πολιτών στους πολυσύχναστους δρόμους και κατά τον χρόνο της κυκλοφοριακής αιχμής.

Ανάλογα ισχύουν και για την προστασία κτιρίων που στεγάζουν τα κύρια κρατικά όργανα , καθώς και των κτιρίων των ξένων πρεσβειών και των κατοικιών των πρέσβων.

Άλλες απαγορεύσεις είναι προς χάρη της δημόσιας ασφάλειας και δημοσίας τάξεως , για σοβαρή απειλή διαταραχής της κοινωνικοοικονομικής ζωής , οι οποίες έγκειται σε τοπικές , χρονικές ή και καθολικές ακόμη απαγορεύσεις.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4

ΟΙ ΘΡΗΣΚΕΥΤΙΚΕΣ ΣΥΝΑΘΡΟΙΣΕΙΣ ΩΣ ΜΙΚΤΑ ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΑ

1. Η σύνθετη προστατευτική λειτουργία των θεμελιωδών δικαιωμάτων: το status mixtus

Έχει εύστοχα επισημανθεί ότι η διάκριση των θεμελιωδών δικαιωμάτων με κριτήριο το status που προκύπτει για τον δικαιούμενο είναι σχηματική. Η ελευθερία ως status negativus δεν μπορεί να είναι ανεξάρτητη από τη σύγχρονη πραγματικότητα της κοινωνίας και της εξουσίας και δεν μπορεί πια να νοηθεί μόνο ως ελευθερία απέναντι στο Κράτος. Το ίδιο ισχύει και για την άσκηση των λεγόμενων «πολιτικών» δικαιωμάτων που διασφαλίζουν το status activus αφού η πραγμάτωσή τους άλλοτε προϋποθέτει την αποχή του κράτους και άλλοτε την παροχή του.

Στη σύγχρονη πολιτεία βασικές βιοτικές ανάγκες μπορεί να ικανοποιηθούν μόνο από το κράτος. Οι παροχές αυτές, στο μέτρο που ανταποκρίνονται στο περιεχόμενο κοινωνικών δικαιωμάτων, προϋποθέτουν και τη διασφάλιση των άλλων δύο status.

Συμπερασματικά, η δογματική διάκριση των τριών status, υπό την έννοια που πρωτοδιατυπώθηκε, εγκαταλείπεται. Η προστατευτική λειτουργία των θεμελιωδών δικαιωμάτων είναι επομένως παραπληρωματική. Η ριζική εξέλιξη στις σχέσεις κράτους και κοινωνίας δημιούργησε νέες προϋποθέσεις για τη διασφάλιση της ελευθερίας. Ο ρόλος του ατόμου δεν είναι είτε ιδιωτικός είτε ρόλος του δέκτη υλικής παροχής είτε ρόλος πολιτικός αλλά είναι ρόλος σύνθετος. Κάθε ενάσκηση της ελευθερίας έχει τόσο οικονομικές όσο και θεσμικές προϋποθέσεις. Έτσι η προστασία που παρέχουν τα θεμελιώδη δικαιώματα, δεν αποβλέπει μόνο, ούτε πάντοτε κατά κύριο λόγο, στην πραγμάτωση της ιδιωτικής υπόστασης του φορέα τους. Αντίθετα αποτελεί και διασφάλιση συμμετοχής στις πολιτειακές διαδικασίες. Με άλλη διατύπωση αυτό σημαίνει πως τα θεμελιώδη δικαιώματα στο σύγχρονο κοινωνικό κράτος δικαίου ρυθμίζουν μια καθολική κατάσταση ελευθερίας που εξελίσσεται ακατάπαυστα αγκαλιάζοντας ολόκληρη τη διαλεκτική ενότητα κράτους –κοινωνίας. Έτσι νοούμενα τα θεμελιώδη δικαιώματα μετέχουν ουσιαστικά στη έννοια της Δημοκρατίας και θεσπίζουν για τους φορείς τους ένα ενιαίο status, που ξεπερνά την τυπολογία του Jellinek και που μας θέτει μπροστά από μια νέα έννοια ελευθερίας στην οποία συνενώνονται άρρηκτα το αμυντικό, το θετικό και το συμμετοχικό στοιχείο.

Δεχόμαστε , λοιπόν μια σύνθετη και πολυδιάστατη φύση των θεμελιωδών δικαιωμάτων , πηγή της οποίας είναι η φύση του ανθρώπου , όπως έχει διαμορφωθεί μέσα στη σύγχρονη κοινωνία. Αντιθέτως αγωνίζεται να αποτελέσει την ενιαία και ολοκληρωμένη προσωπικότητα εις την οποία συντίθενται σωματικές , ψυχικές , πνευματικές και κοινωνικές ιδιότητες , γιατί ανήκει ταυτοχρόνως σε πολλούς κύκλους ζωής και δρα σε πολλές κοινωνικές ομάδες. Και όλα αυτά συμπλέκονται και αλληλοεπηρεάζονται κατά τέτοιο τρόπο , ώστε κάθε διαχωρισμός να είναι τεχνητός και κάθε μερισμός αδύνατος.

Το ίδιο συμβαίνει και με το σύνθετο δικαίωμα των θρησκευτικών συναθροίσεων. Δεν μπορούμε να το χαρακτηρίσουμε μονοδιάστατα , καθώς σε αυτό εμπλέκονται περισσότεροι κύκλοι της κοινωνικής και όχι μόνο πραγματικότητας. Ο άνθρωπος ασκώντας αυτό του το δικαίωμα Δε δρα μόνο ως κοινωνικό πλάσμα , ούτε μόνο ως πολίτης , ούτε μόνο ως θρησκευόμενος και μέλος της θρησκευτικής κοινότητας. Ασκώντας αυτό του το δικαίωμα , συναρμονίζει πολλές εκφάνσεις της ιδιωτικής και δημόσιας ζωής του και δικαιολογούμεστε λοιπόν να κάνουμε λόγο για status mixtus των θρησκευτικών συναθροίσεων.

2. Η έννοια και τα είδη των θρησκευτικών συναθροίσεων

Θρησκευτικές συναθροίσεις , είναι οι τυχαίες ή προσχεδιασμένες συγκεντρώσεις , αορίστου αριθμού προσώπων , τα οποία εκφράζουν τις θρησκευτικές τους πεποιθήσεις , ως σύνολο , είτε ως εκδήλωση της θρησκευτικής τους συνείδησης , είτε ως εκδήλωση της θρησκευτικής τους λατρείας. Τέτοιες είναι διάφορες θρησκευτικές τελετές όπως γάμοι , βαπτίσια , λατρευτικές θρησκευτικές εορτές που απαιτούν τη συνάθροιση των πιστών , ο εκκλησιασμός , το δημόσιο προσκύνημα , η προσευχή που τελείται ομαδικά κ.τ.λ.

Οι θρησκευτικές συναθροίσεις μπορούν να είναι είτε δημόσιες , είτε ιδιωτικές , είτε υπαίθριες , όπως η συγκέντρωση στις κεντρικές πλατείες για τη λειτουργία το βράδυ της αναστάσεως , είτε σε κλειστό χώρο ή δημόσιες υπαίθριες κινητές συναθροίσεις στις οποίες το συγκεντρωμένο πλήθος χρησιμοποιεί το δημόσιο δρόμο για να εκφράσει επιδεικτικότερα τη θέλησή του με την παρουσία του , 'φέροντας διακριτικά γνωρίσματα , όπως στην πορεία του επιταφίου.

3. Οι φορείς και το περιεχόμενο του δικαιώματος

Φορείς των θρησκευτικών συναθροίσεων είναι οι φορείς του δικαιώματος των συναθροίσεων στο μέτρο που συμβαδίζουν με τους

φορείς της θρησκευτικής ελευθερίας. Έτσι λοιπόν φορείς του δικαιώματος είναι φυσικά πρόσωπα , ημεδαποί , αλλοδαποί και ανιθαγενείς , οι ανήλικοι στο μέτρο που τους επιτρέπεται από το νόμο ή από τους γονείς τους ανάλογα με τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά της συγκεκριμένης θρησκευτικής συναθροίσεως. Φορείς μπορεί να είναι και νομικά πρόσωπα αν ο σκοπός της θρησκευτικής συνάθροισης και οι περιστάσεις το επιτρέπουν.

Το δικαίωμα στην θρησκευτική συνάθροιση , περιλαμβάνει όλες τις επιμέρους εκφάνσεις των δικαιωμάτων της συνάθροισης και της θρησκευτικής ελευθερίας στο μέτρο που οι εκφάνσεις αυτές δεν είναι αλληλοσυγκρουόμενες , όπως έχουν περιγραφεί πιο πάνω , σε κάθε κεφάλαιο ξεχωριστά. Επομένως , στο περιεχόμενο του δικαιώματος των θρησκευτικών συναθροίσεων εμπίπτει η ελευθερία οργάνωσης , διεξαγωγής , διευθύνσεως , καθορισμού του τόπου και του χρόνου διεξαγωγής και προπάντων συμμετοχής σε μια θρησκευτική συνάθροιση , η οποία μπορεί να αφορά το δικαίωμα να πρεσβεύει ή να μην πρεσβεύει κανείς οποιαδήποτε θρησκεία ή δόγμα θέλει , το δικαίωμα να εκδηλώνει ή όχι , να διαμορφώνει , μεταβάλλει ή αποβάλλει ή διαδίδει τις θρησκευτικές του πεποιθήσεις , χωρίς να υποβάλλεται σε οποιαδήποτε δυσμενή συνέπεια.

Σχετική είναι η διάταξη της παρ. 2 του άρθρου 13 του Συντάγματος που ορίζει τα της άσκησης της λατρείας. Συγκεκριμένα τίθεται το ζήτημα αν οι θρησκευτικές συναθροίσεις διέπονται από τη διάταξη του άρθρου 13 παρ. 2 του Συντάγματος ή αντίθετα από αυτή του άρθρου 11 του Συντάγματος. Γίνεται δεκτό ότι αν η θρησκευτική συνάθροιση έχει λατρευτικό χαρακτήρα , τότε εφαρμόζεται ως ειδική η διάταξη του άρθρου 13 παρ. 2 του Συντάγματος. Η άποψη αυτή θα πρέπει να γίνει δεκτή και για τις θρησκευτικές συναθροίσεις μη λατρευτικού χαρακτήρα. Η ύπαρξη της ειδικής διάταξης του άρθρου 13 του Συντάγματος , το οποίο περιλαμβάνει αναμφίβολα και το δικαίωμα διακήρυξης των θρησκευτικών πεποιθήσεων καθενός κατά τη διάρκεια συναθροίσεων , καθιστά ανεφάρμοστη την οπωσδήποτε γενικότερη διάταξη του άρθρου 11. Η εφαρμογή των διατάξεων του άρθρου 11 πρέπει να αποκλειστεί , γιατί διαφορετικά θα περιοριζόταν ανεπίτρεπτα το δικαίωμα της θρησκευτικής ελευθερίας ενόψει των διαφορετικών όρων και περιορισμών άσκησης του. Έτσι , ορθά η διάταξη του άρθρου 1 παρ. 3 του Ν. Δ. 794/71 ορίζει ότι: « Δεν υπόκεινται εις τους όρους του παρόντος , διεπόμενοι υπό των ειδικών περί αυτών διατάξεων , αι δημόσιαι συναθροίσεις , αι πραγματοποιούμεναι αποκλειστικώς προς τέλεσιν θρησκευτικών τελετών ή προς συμμετοχήν εις την θείαν λατρείαν...».

Επομένως , το δικαίωμα της θρησκευτικής συναθροίσεως είναι απόρροια της ελευθερίας ασκήσεως της θρησκείας κι επομένως δεν

περιορίζεται στους Έλληνες πολίτες αλλά αναφέρεται και στους αλλοδαπούς. Ουσιώδες για κάθε θρησκεία είναι το δικαίωμα της συναθροίσεως. Στο μέτρο που οι συναθροίσεις αυτές γίνονται στο πλαίσιο της λατρείας , προστατεύονται από την κατοχύρωση της ελευθερίας της λατρείας που αναπτύχθηκε πιο πάνω. Άλλες συναθροίσεις θρησκευτικού χαρακτήρα προστατεύονται από τη γενική κατοχύρωση της ελευθερίας της ασκήσεως της θρησκείας. Και στις δύο περιπτώσεις εφαρμοστέες είναι οι ειδικές για τη θρησκεία διατάξεις του άρθρου 13 παρ. 2 και όχι οι γενικές διατάξεις του άρθρου 11 του Συντάγματος. Και εδώ η πρακτική διαφορά συνίσταται κυρίως στο ότι το δικαίωμα του συναθροίζεσθαι για θρησκευτικούς σκοπούς δεν ανήκει μόνο στους Έλληνες πολίτες , όπως το δικαίωμα του άρθρου 11 , αλλά και στους αλλοδαπούς και στους ανιθαγενείς

Η θρησκευτικές συναθροίσεις εμπεριέχουν στο προστατευτικό τους περιεχόμενο κάθε τι που τελείται κατά τη διάρκεια της συνάθροισης στο πλαίσιο του τελετουργικού της θρησκείας του δόγματος ή της αίρεσης , αρκεί όλα αυτά να μην είναι αντισυνταγματικά ή παράνομα..

4. Το προστατευτικό , διασφαλιστικό και αμυντικό περιεχόμενο των θρησκευτικών συναθροίσεων

Τα ειδικά προβλήματα που παρουσιάζουν οι θρησκευτικές συναθροίσεις αντιμετωπίζονται κατά βάση με συνδυασμένη εφαρμογή των άρθρων 13 και 11 του Συντάγματος , με τη σαφή επιφύλαξη ότι οι φορείς του δικαιώματος αυτού είναι όχι μόνο οι Έλληνες πολίτες αλλά και οι αλλοδαποί.

Το δικαίωμα των θρησκευτικών συναθροίσεων αποτελεί μικτό δικαίωμα και απολαμβάνει του status mixtus όπως αναφέρθηκε και πιο πάνω. Δεν μπορεί , επομένως , παρά το εν λόγω δικαίωμα να συνδυάζεται και το αμυντικό , και το προστατευτικό αλλά και το διασφαλιστικό δικαίωμα στο μέτρο που συνδυάζονται τα περιεχόμενα των επιμέρους δικαιωμάτων που τα συναπαρτίζουν.

Επομένως οι θρησκευτικές συναθροίσεις περιέχουν αξίωση προστασίας τους από επιθετικές ενέργειες και του κράτους και των τρίτων , όπως σεβασμό και ακώλυτη άσκηση του δικαιώματος χωρίς αδικαιολόγητες και άδικες παρεμποδίσεις και παρεμβάσεις. Περιέχει έπειτα αξίωση για παροχή βοήθειας από το κράτος , αλλά τέλος και παροχή μέσων και την εξασφάλιση της άσκησης του δικαιώματος από τους φορείς του , όπως η συνδρομή των αστυνομικών αρχών , όποτε αυτή ζητηθεί ή η παρουσία της κριθεί αναγκαία ή η ανεύρεση και παροχή κατάλληλων χώρων για την άσκηση του δικαιώματος.

5. Οι οριοθετήσεις και οι περιορισμοί του δικαιώματος των θρησκευτικών συναθροίσεων

Όπως και στα επιμέρους δικαιώματα της θρησκευτικής ελευθερίας και της συνάθροισης , έτσι και στο μικτό δικαίωμα των θρησκευτικών συναθροίσεων τίθενται κάποια όρια εκ των ίδιων των διατάξεων του Συντάγματος. Είναι ακριβώς οι ίδιες οριοθετήσεις αυτών των δύο επιμέρους δικαιωμάτων που το συναπαρτίζουν.

Έτσι οι θρησκευτικές συναθροίσεις πρέπει να γίνονται ήσυχα και χωρίς όπλα , αν χρειαστεί με την παρουσία της αστυνομίας , και το περιεχόμενό τους πρέπει να αφορά γνωστή θρησκεία η οποία να μην προσβάλλει τη δημόσια τάξη ή τα χρηστά ήθη , να μην αντίκειται στις υποχρεώσεις των συναθροιζόμενων και στους νόμους , αλλά και να μην συνιστά πράξη προσηλυτισμού.

6. Ειδικότερα η απαγόρευση ορισμένων θρησκευτικών συναθροίσεων

Το Σύνταγμα απαγορεύει ορισμένες θρησκευτικές συναθροίσεις. Πρώτον απαγορεύει την άσκηση λατρείας με τρόπο που να προσβάλλει τη δημόσια τάξη ή τα χρηστά ήθη. Ποια είναι η δημόσια τάξη και τα χρηστά ήθη σε ένα δεδομένο χρονικό σημείο καθορίζουν οι ισχύοντες ποινικοί νόμοι μέσα όμως στα όρια του Συντάγματος. Για παράδειγμα η συνάθροιση που εμπεριέχει τη λήψη ναρκωτικών ουσιών ή οδηγεί στην ομαδική αυτοκτονία ή αποξενώνει πλήρως τον οπαδό από την οικογένειά του ή τον βαθμιαίο και συστηματικό σφετερισμό της περιουσίας του , ρητά απαγορεύεται από το Σύνταγμα.

Ακόμη το Σύνταγμα απαγορεύει τον προσηλυτισμό , όχι μόνο τον κατευθυνόμενο κατά της επικρατούσας αλλά και κατά οποιασδήποτε άλλης θρησκείας. Για την συνταγματική απαγόρευση υπάρχει παλαιότερη του Συντάγματος και του Ποινικού Κώδικα ποινική κύρωση.

Η ποινική νομοθεσία προβλέπει εκτός από τις κύριες και παρεπόμενες κυρώσεις: ο ημεδαπός δράστης τίθεται υπό αστυνομική επιτήρηση , ενώ ο αλλοδαπός απελαύνεται.

Προσηλυτισμό με την έννοια του Συντάγματος δεν διαπράττει αυτός που απλώς διακηρύττει τις θρησκευτικές του πεποιθήσεις ή ομολογεί την πίστη του , ακόμη και αν αυτό γίνεται στα πλαίσια μιας συνάθροισης , γιατί η διακήρυξη αυτή , αποτελεί άσκηση της ελευθερίας της θρησκευτικής συνειδήσεως , την οποία δεν περιορίζει η απαγόρευση του προσηλυτισμού.

Προσηλυτισμό με την έννοια του Συντάγματος δεν διαπράττει ούτε όποιος απλώς μεταπείθει έναν άλλον να αλλάξει θρησκευτικές πεποιθήσεις , στα πλαίσια διοργάνωσης και ως αποτέλεσμα της θρησκευτικής συνάθροισης. Ούτε απαγορεύει το Σύνταγμα το κήρυγμα και την ιεραποστολή. Η όλη φιλελεύθερη δομή του Συντάγματος , η ελεύθερη ανάπτυξη της προσωπικότητας , η ελεύθερη ανταλλαγή και ο πλουραλισμός των ιδεών που το διέπουν , καθώς και η προσχώρηση της Ελλάδος στις διεθνείς κατοχυρώσεις των ατομικών δικαιωμάτων Δε θα συμβιβάζονταν με μια τέτοια ανελεύθερη ερμηνεία της συνταγματικής απαγορεύσεως του προσηλυτισμού.

Ο πυρήνας της αξιόμεμπτης συμπεριφοράς , έγκειται στα μέσα που χρησιμοποιούνται για να επιτευχθεί ο προσηλυτισμός. Ο προσηλυτισμός θεμελιώνεται μόνο με τη χρήση μέσων αθέμιτων για τη διείσδυση στη θρησκευτική συνείδηση του άλλου. Αθέμιτα είναι τα μέσα που αν επιδίωκαν παράνομο περιουσιακό όφελος , θα συγκροτούσαν την αντικειμενική υπόσταση της εκβίασεως ή της απάτης , αλλά αθέμιτη δεν είναι η διενέργεια δημόσιων συναθροίσεων , υπαίθριων έστω , με ελεύθερη προσέλευση και αποχώρηση , καθώς και σαφή δήλωση του θρησκευόμενου ή του δόγματος , του οποίου επιχειρείται η διάδοση.

7. Το αξιόποιο των θρησκευτικών συναθροίσεων μέσα από ένα νομολογιακό προηγούμενο

Η έννοια του εγκλήματος της διαταράξεως της θρησκευτικής τελετής διαφαίνεται και αποσαφηνίζεται μέσα από την απόφαση 94/1983 , του Εφετείου της Κέρκυρας:

«Επειδή κατά την διάταξιν του άρθρου 200 παρ. 1 του Π.Κ. ο κακοβούλος προσπαθών να εμποδίσει ή εκ προθέσεως διαταράσσει ανεκτὴν κατὰ το πολίτευμα θρησκευτικὴν συνάθροισιν ἐπὶ λατρεία ἢ τελετὴν τιμωρεῖται δια φυλακίσεως μέχρι δύο ἐτῶν. Ἡ διάταξις προβλέπει και τιμωρεῖ πλείονας διαζευκτικῶς ἀνθρωπίνους συμπεριφοράς: Τὴν κακόβουλον προσπάθειαν παρεμποδίσεως ἀνεκτῆς κατὰ το πολίτευμα θρησκευτικῆς συνάθροισεως ἐπὶ λατρεία ἢ τελετῆς και τὴν ἐκ προθέσεως διατάραξιν τῆς τοιαύτης συνάθροισεως ἢ τελετῆς. Εἰς τὴν πρώτην περίπτωσιν ἀπαιτεῖται κακοβουλία , ἀλλὰ ἀρκεῖ και ἡ ἀπλή προσπάθεια , ἀνευ ἀνάγκης ἐπελεύσεως και τοῦ αποτελέσματος τῆς παρεμποδίσεως. Ἐνταῦθα , δηλαδή , ἡ ἀπόπειρα ἐξομοιοῦται πρὸς τὸ τετελεσμένο ἐγκλημα. Εἰς τὴν δευτέραν περίπτωσιν ἀπαιτεῖται διατάραξις , ἔστω και ἐπ' ελάχιστον χρόνον , ἀλλὰ δεν ἀπαιτεῖται κακοβουλία. Ἡ διατάραξις δύναται να γίνῃ δια διεγέρσεως θορύβου , ἀταξίας κ.λ.π. , δι' οιασδήποτε δηλονότι ἐνεργείας κωλυούσης τὴν ομαλὴν διεξαγωγὴ τῆς θρησκευτικῆς

συναθροίσεως , ιεροτελεστίας κ.λ.π. Ετέροθεν εν τη εννοία της τελετής περιλαμβάνονται και αι λιτανείαι , οία η περιφορά του επιταφίου , Ιερών Εικόνων , Ιερών λειψάνων , κ.λ.π. Τέλος προστατεύουσα η άνω διάταξις τας θρησκευτικάς συναθροίσεις και τελετάς πάσης ανεκτής κατά το πολίτευμα θρησκείας , πολλώ μάλλον προστατεύει τας τοιαύτας της επικρατούσης θρησκείας , ήτοι της Ορθοδόξου Ανατολικής του Χριστού Εκκλησίας.

Εν προκειμένω εκ των καταθέσεων των ενόρκως επ' ακροατηρίου εξετασθέντων μαρτύρων της κατηγορίας , των αναγνωσθέντων εγγράφων , των πρακτικών της πρωτοβαθμίου δίκης , της απολογίας του κατηγορουμένου και της εν γένει περί την απόδειξιν κύριας διαδικασίας απεδείχθησαν τα εξής: Ο κατηγορούμενος , όστις διαχειρίζεται τω εν τω χωρίω Β .Φ. κατάστημα της μητρός του , τη νύκτα της 16 Απριλίου του 1982 , Μεγάλης Παρασκευής , ότε εγένετο περιφορά του Επιταφίου ακολουθουμένη από πλήθος κόσμου έθεσεν εν λειτουργία κασσετόφωνον μεταδίδον άσματα δημοτικά ότε δε η περιφορά διήρχετο έξωθι του ανωτέρω καταστήματός του , όπερ σημειωτέον έδει να είναι κλειστόν , ούτος ηύξησεν την έντασιν του κασσετοφώνου , τουθ' όπερ επανέλαβε και όταν η πομπή , επιστρέφουσα , εστάθμευσεν , ίνα αναπεμφθή η δέησις. Εκ των ανωτέρω πράξεων του κατηγορουμένου διαταράχθη εν γνώσει του η ανωτέρω τελετή , καθόσον διεσπάσθη η προς την ιερότηταν των τελουμένων προσοχή των συνηθροισμένων και παρακολουθούντων αυτήν , οίτινες και ησθάνθησαν ιεράν αγανάκτησιν δια τας πράξεις του. Η προεκτεθείσα συμπεριφορά του κατηγορουμένου εμπίπτει στην υπό της ανωτέρω διατάξεως προβλεπόμενην και τιμωρούμενην πράξιν της διαταράξεως θρησκευτικής τελετής. Όθεν δέον όπως ούτος κηρυχθεί ένοχος της πράξεως ταύτης.»

8. Οι προϋποθέσεις τέλεσης της θρησκευτικής συνάθροισης υπό τη μορφή της λειτουργίας μέσα σε ναούς και οι αποφάσεις του Σ.τ.Ε

Η υπαγωγή σε καθεστώς εκκλησιαστικής αδείας και υπουργικής εγκρίσεως των Ελληνορθόδοξων ναών και των ναών που εξυπηρετούν άλλο δόγμα ή θρησκεία συγκροτημένη σε δική της εκκλησιαστική ιεραρχία ή και χωρίς αυτήν , ανταποκρίνεται βέβαια , υπό την επίφαση της ομοιομορφίας , σε βαθύτατα διχασμένα ratio. Γι' αυτό και υπονοεί κατ' ανάγκη στοιχεία κρίσεως τελείως διαφορετικά στη μία και στις άλλες περιπτώσεις. Για τους ναούς και τους ευκτήριους οίκους της «επικρατούσης» η άδεια και η έγκριση μπορούν να είναι καθαροί τύποι ή να περιορίζονται στο πως θα ικανοποιηθούν καλύτερα οι ανάγκες της λατρείας με το διαθέσιμο ιερατικό προσωπικό ή ενόψει άλλων

δεδομένων της Εκκλησίας. Για τους ναούς όμως άλλων θρησκειών και δογμάτων είναι έλεγχος προληπτικός ανατεθειμένος σε εκκλησιαστική αρχή, η οποία πρώτη και με αδιάλλακτη επιμονή εννοεί να μένει ξένη και αγεφύρωτη προς κάθε άλλη, καθώς και στις πολιτικές αρχές του τόπου τελέσεως της λατρείας. Και τα δύο αντιβαίνουν άμεσα στο Σύνταγμά μας, το οποίο ανέκαθεν, από το Σύνταγμα του 1844, εγγυάται ανεπιφύλακτα ότι: «τα της λατρείας» κάθε «γνωστής» θρησκείας «τελούνται ακωλύτως υπό την προστασία των νόμων». Είναι όμως οπωσδήποτε αντίθετα προς το άρθρο 9 της Συμβάσεως που αναγνωρίζει στο ίδιο επίπεδο προστασίας την «ελευθερία της σκέψεως, συνειδήσεως και θρησκείας» και την ελεύθερη «εκδήλωση, λατρεία και διδασκαλία» τους, χωρίς άλλους δυνατούς περιορισμούς από αυτούς που είναι αναγκαίοι, «σε μια δημοκρατική κοινωνία», για την προστασία της τάξεως, της υγείας και της ηθικής.

Το Σ.τ.Ε Δε θέλησε ούτε εδώ να δεχθεί την καταργητική δύναμη του μεταγενέστερου επικυρωτικού διεθνούς συμβάσεως νόμου. Επιχείρησε όμως να βρει ένα έδαφος συμβιβασμού μεταξύ των ασυναίρετων κανόνων, παραχωρώντας ότι «η άδεια δεν υπόκειται εις την διακριτικήν εξουσίαν της διοικητικής αρχής, αλλά είναι υποχρεωτική, προϋποτιθεμένου ότι πρόκειται περί γνωστής θρησκείας και ότι υφίσταται πράγματι ανάγκη ανεγέρσεως ναών δια την εξυπηρέτησιν των θρησκευτικών αναγκών των πιστών του οικείου δόγματος». «Υπό την έννοιαν ταύτην», συνεχίζει, «δεν αντίκειται εις το Σύνταγμα, τελεί δε εν αρμονία και προς τας μεταγενεστέρας περί προστασίας της θρησκευτικής ελευθερίας διατάξεις της Συνθήκης της Ρώμης...ως και τας αρχάς του Καταστατικού των Ηνωμένων Εθνών». Η παραχώρηση όμως της αποφάσεως είναι θεωρητική, γιατί το παράπονο Μονής άλλου δόγματος, ότι δεν της επέτρεψαν να ιδρύσει ναΐδριο απορρίπτεται οπωσδήποτε. Για το λόγο ότι η Μονή δεν απέδειξε ότι είναι νομικό πρόσωπο.

9. Η απόφαση Σ.τ.Ε 4635/77 (Τμ. Δ')

Ζητείται εμπροθέσμως, η ακύρωση της υπ' αριθ. 6424/1-6.10/5.7.1976 αποφάσεως του Διοικητού της Διοικήσεως Χωροφυλακής Μαγνησίας, δια της οποίας, αποσταλείσης εις τους αιτούντας δια του υπ' αριθ. 6424/1-6κα/5.7.1976 εγγράφου του αυτού Διοικητού, απηγορεύθη η υπό του πρώτου εκ των αιτούντων γνωστοποιηθήσα συνάθροις των οπαδών της θρησκευτικής αιρέσεως Μαρτύρων του Ιεχωβά, η οποία επρόκειτο να πραγματοποιηθεί κατά το χρονικό διάστημα 15-8.7.1976, εις αγρόκτημαν της δευτέρας εκ των αιτούντων, κείμενον μεταξύ Άνω και Κάτω Λεχωνίου, εγγύς της οδού Βόλου-

Τσαγκαράδας , εις τον νομόν Μαγνησίας , ως και πάσαν άλλην εν υπαίθρω συνάθροισις , διαδήλωσις ή πορεία των ανωτέρω ως και των οπαδών οιασδήποτε άλλης θρησκευτικής ή μη οργανώσεως , τόσον εις το ειρημένον αγρόκτημα , όσον και εις οιονδήποτε άλλον μη κλειστόν χώρον της περιοχής της Διοικήσεως Χωροφυλακής Μαγνησίας , κατά το αυτό ως άνω χρονικόν διάστημα.

Επειδή , δια της επακολουθησάσης υπ' αριθ. 6424/Ι-6λα/17.7.1976 αποφάσεως του ως άνω Διοικητού Χωροφυλακής , ορίσθη ότι η κατά τα' ανωτέρω επιβληθείσα απαγόρευσις συναθροίσεων παρατείνεται από της 24.00' ώρα της 18.7.1976 και επ' άόριστον. Η απόφασις αυτή , εκδοθείσα προ της καταθέσεως της υπό κρίσην αιτήσεως θεωρείται ως συμπροσβαλλόμενη δια της αιτήσεως ταύτης , στρεφόμενης μάλιστα κατά της προμνησθείσης αρχικής απαγορεύσεως και κατά πάσης άλλης συναφούς πράξεως της Διοικήσεως.

Επειδή , οι αιτούντες , δια προφορικής επ' ακροατηρίου δηλώσεως του πληρεξουσίου των δικηγόρου , παρητήθησαν της υπό κρίσην αιτήσεως , καθ' όσον αφορά εις την προσβολή της αρχικής υπ' αριθ.6424/Ι-6ιθ?5.7.1976 αποφάσεως περί απαγορεύσεως των συναθροίσεων κατά το χρονικόν διάστημα 15-8.7.1976 , περιορίσαντες ταύτην εις την προσβολήν μόνον της επακολουθησάσης υπ' αριθ. 6424/Ι-6λα/17.7.1976 αποφάσεως περί απαγορεύσεως των συναθροίσεων επ' άόριστον.

Κατά την έννοιαν των διατάξεων του άρθρου 11 του Συντάγματος , η απαγόρευσις των δημόσιων εν υπαίθρω συναθροίσεων δύναται να απαγγέλλεται μόνο ενόψει ορισμένων κατά χρόνο συναθροίσεων και δέον να περιορίζεται εις ορισμένον εκάστοτε χρόνον ,μετ' εκτίμηση των κατά τον χρόνον τούτον υφισταμένων συνθηκών δημοσίας ασφαλείας και των εις τον αυτόν χρόνον αναγομένων στοιχείων περί υπάρξεως ή μη απειλής διαταραχής της κοινωνικοοικονομικής ζωής , ως και περί της σοβαρότητος της απειλής αυτής , των ανωτέρων συνθηκών και στοιχείων αξιολογουμένων καθ' εκάστην συγκεκριμένην περίπτωσιν , εν συσχετισμό προς το υπό των αυτών διατάξεων αναγνωριζόμενον δικαίωμα των Ελλήνων να συνέρχονται ησύχως και αόπλως. Επομένως , δεν είναι ανεκταί συνταγματικώς αι απαγορεύσεις δημοσίων εν υπαίθρω συναθροίσεων , αο οποίαι απαγγέλλονται δι' άόριστον χρόνον και , ως εκ τούτου , συνιστούν πράγματι ανεπίτρεπτον αναστολήν του ειρημένου , συνταγματικώς κατοχυρωμένου , δικαιώματος του συνέρχεσθαι.

Επειδή , εν προκειμένω , η δια της υπ' αριθ. 6424/Ι-6ιθ/5.7.1976 αποφάσεως του Διοικητού Χωροφυλακής Μαγνησίας επιβληθείσα απαγόρευσις συναθροίσεως παρετάθη , δια της προσβαλλομένης αποφάσεως , από της 24.00'ώρα της 18.7.1976 και επ' άόριστον χρόνο. Αλλά , και υπό την εκδοχήν ότι η ως άνω απαγορευθείσα συνάθροισις των Μαρτύρων του Ιεχωβά , εν οίς και οι αιτούντες , ήτο δημοσία εν

υπαίθρω τοιαύτη , η προσβαλλόμενη απόφασις , τοιαύτην επ' αόριστον χρόνον απαγόρευσιν επιβάλλουσα , ελέγχεται μη νόμιμος , ως αντικείμενη , κατά τα εν τη ηγουμένη σκέψει εκτεθέντα , εις τας διατάξεις του άρθρου 11 του Συντάγματος , δια τον λόγον Δε τούτον , αυτεπαγγέλτως εξεταζόμενον , ως αναγόμενον εις την ορθήν του Συντάγματος εφαρμογήν , η απόφασις αυτή δέον ν' ακυρωθή , η δε υπό κρίσιν αίτησις , ως περιορίσθη , να γίνη δεκτή.

Ε Π Ι Λ Ο Γ Ο Σ

Το δικαίωμα των θρησκευτικών συναθροίσεων αποτελεί ένα μικτό συνταγματικό δικαίωμα αποτελούμενο από το δικαίωμα της θρησκευτικής ελευθερίας του άρθρου 13 του Συντάγματος και το δικαίωμα του συνέρχεσθαι του άρθρου 11 του Συντάγματος.

Εφόσον σκοπός των συνταγματικών δικαιωμάτων είναι η καλύτερη δυνατή προστασία και ασφάλεια του κοινωνικού συνόλου εν γένει , δεν επιδέχεται στο προκείμενο ζήτημα , διαζευκτική τοποθέτηση αλλά σύνθεση των επιμέρους διατάξεων που αφορούν τα αντίστοιχα δικαιώματα σε ενιαία ρύθμιση , ώστε να επιτευχθεί η όσο το δυνατόν μεγαλύτερη συνταγματική προστασία.

Επιδέχεται λοιπόν , το δικαίωμα στις θρησκευτικές συναθροίσεις , ένα status mixtus με τη συνύπαρξη αξιώσεων αρνητικών , θετικών και αξιώσεων συμμετοχής που περικλείει στον προστατευτικό μανδύα του Έλληνες , αλλοδαπούς , ανιθαγενείς , μπορεί να ασκείται με όλους τους συνταγματικά επιτρεπόμενους τρόπους συναθροίσεων και να αφορά κάθε γνωστή θρησκεία που αναγνωρίζουν το Σύνταγμα και οι νόμοι του Ελληνικού Κράτους.

Β Ι Β Λ Ι Ο Γ Ρ Φ Ι Α

- 1. Για μια ιστορία του ελληνικού συνδικαλιστικού κινήματος – Κουκουλές*
- 2. Προσηλυτισμός- Λοβέρδος*
- 3. Το Σύνταγμα και τα πολιτικά δικαιώματα των δημοσίων υπαλλήλων-Μακρυδημήτρης*
- 4. Συνταγματικά δικαιώματα-Μάνεσης*
- 5. Νομολογία-Σαρμάς*
- 6. Βασικοί θεσμοί του δημοσιουπαλληλικού δικαίου-Σπηλιωτόπουλος*
- 7. Σύνταγμα και πολιτικά δικαιώματα-Χρυσανθακάκης*

8. Βασικοί θεσμοί δημοσιοϋπαλληλικού δικαίου-Χρυσανθακάκης
9. Η πολιτεία του Θεού –Αυγουστίνος Ιερός
- 10.Οι περιορισμοί των δικαιωμάτων του ανθρώπου-Βέγλερης Φαίδων
- 11.Η Σύμβαση των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου και το Σύνταγμα-Βέγλερης Φαίδων
- 12.Υπόμνημα για ένα Σύνταγμα του ελληνικού λαού-Βέγλερης Φαίδων
- 13.Το Σύνταγμα της Ελλάδος-Βλάχος Γ. Κ.
- 14.Ατομικά Δικαιώματα-Δαγτόγλου Π. Δ.
- 15.Το νόημα της κοινωνικής ελευθερίας-Δασκαλάκης Γ. Δ.
- 16.Περί ελευθερίας-Δενδιάς
- 17.Τα αμυντικά δικαιώματα του ανθρώπου και η μεταβολή της έννομης τάξης –Α. Δημητρόπουλος
- 18.Πολιτικό , κοινωνικό , οικονομικό δίκαιο-Α. Δημητρόπουλος
- 19.Η συνταγματική θέση των πολιτικών κομμάτων- Α. Δημητρόπουλος
- 20.Η συνταγματική προστασία του ανθρώπου από ην ιδιωτική εξουσία-Α. Δημητρόπουλος
- 21.Η νομική θέση των πολιτικών κομμάτων στην Ελλάδα-Δρόσος
- 22.Η τριτενέργεια των ατομικών και κοινωνικών δικαιωμάτων του Σ.1975- Ηλιοπούλου Στράγγα
- 23.Η συνταγματική προστασία του αλλοδαπού-Βούλγαρης
- 24.Το Σύνταγμα και τα πολιτικά δικαιώματα των δημοσίων υπαλλήλων-Κανελλοπούλου

